

B. SÖÖT

**VALIK
VENE KIRJANDUST**

IV

KESKKOOLI XI KLASSILE

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“

TALLINN 1945

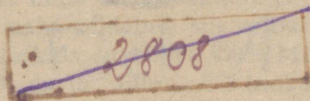
2/25265

B. SÖÖT

VALIK
VENE KIRJANDUST

IV

KESKKOOLI XI KLASSILE

KK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“

TALLINN 1945

SISUKORD.

	Lk.
1. L. Tolstoi, Hadži-Murat	3
2. A. Tšehhov, Kameeleon	29
Inimene vutlaris	32
3. N. Ostrovski, Kuidas karastus teras	44
4. V. Majakovski, Vladimir Iljitš!	60
Nõukogude pass	61
Kõnelus luulest finantsinspektoriga	64
Käskkiri kunstiarmeele	71

A-15673

LEO TOLSTOI

(1828—1910).

Hadži-Murat

(Lühendatult)

Sissejuhatus.

Tulin põldude kaudu kodu poole. Oli just südasuvine aeg. Aasad olid riisutud ja juba valmistuti rukist niitma.

Ülikena on selle aastaaja lillede valik: punased, valged, roosad lõhnavad, liblendavad aasristikud; piimvalged, heleda kollase südamega karikakrad oma meeldiva, ärritava hõnguga; meelõhnalised kollakad; kõrgele püsti seisvad lillad ja valged tulbikujulised kellukad; roomavad hiireherned; kollased, punased, roosad tähtpead; lilla, korralik, pisut roosa udemega ja vaevalt tunduva meeldiva lõhnaga teeleht; rukkililled — helesinised päevavalgel ning nooruses ja taevassinised ning punetavad õhtul ning vanemas eas; ja õrnad mandli lõhnaga, sedamaid ka närtsivad kassitapu-õied.

Ma korjasin suure kimbu mitmesuguseid lilli ja läksin kodu poole, kui panin tähele kraavis kasvavat imetoredat vabarnakarvalist täies õies kroon-ohakat, seda seltsi, mida meie pool kutsutakse „tatarlaseks“ ja mille ümbert hoidlikult ära niidetakse, aga kui ta kogemata on maha niidetud, siis niitjate poolt heinast välja visatakse, et mitte torkida ta küljes käsi. Mul tuli mõttesse seda kroon-ohaka õit kitkuda ja lillekimbu keskele panna. Ma astusin kraavi, ja ajanud ära õie keskele end sisse imenud ja magusasti ning lõdvalt sinna magama jäänud kumalase, hakkasin õit kitkuma. Kuid see oli õieti raske: vähe sellest, et vars igalt poolt torkis, isegi läbi rätiku, mille keerasin käe ümber, — oli ta ka nii kole kõva, et oma viis minutit temaga vaeva nägin, üksahaaval kiudusid katki kiskudes. Kui viimaks sain õie küljest ära rebida, oli vars üleni räbalas, ja ka õis ei näinud enam nii värske ja ilus. Peale selle ei kõlvanud ta oma jämedatoimsuse ja lihtlabasuse

tõttu kimbus olevate õrnade lillede sekka. Kahetsesin, et olin asjata hukanud õie, mis oli kena omal kohal, ja viskasin ta minema. „Aga milline energia ja elujõud siiski,“ mõtlesin mina, meenutades neid jõupingutusi, mida olin teinud õit küljest rebides. „Kuidas ta nii kõvasti kaitses ja kallilt müüs oma elu.“

Tee kodu poole läks üle äsja küntud mustamullaliste kesapõldude. Ma sammusin jalgade vajudes mööda tolmust mustamullalist teed. Ülesküntud põld oli mõisa oma, suur ja lai, nii et mõlemal pool ja edasi üles märke polnud midagi näha peale musta ühtlaselt vaostatud, alles kordamata kesavälja. Künd oli hästi tehtud ja kuskil kogu põllul ei paistnud ühtegi taime, mitte ühtegi rohukõrt, kõik oli must. „Milline hukutav olend on küll inimene, kui palju on ta hävitanud mitmesuguseid elavaid olen-deid, taimi, oma elu ülalpidamiseks,“ mõtlesin ma, tahtmata otsi-des midagi elavat keset seda surnud, musta põldu. Minu ees, teest paremal, paistis väike põõsas. Kui jõudsin lähemale, märkasin ma põõsakese olevat samasuguse „tatarlase“, nagu oli see, mille õie ma asjata olin kitkunud ja maha visanud.

„Tatarlase“-põõsas koosnes kolmest võsust. Üks oli küljest ära kistud ja nagu maharaiutud käe kõnt seisis püsti oksa jäänus. Kahel teisel oli kummalgi üks õis otsas. Õied olid kunagi olnud punased, nüüd aga olid mustad. Üks vars oli katki murtud ja ta ülemine pool, määrdunud musta mulla poriga, seisis ikka veel ülespoole püsti. Võis näha, et tervest põõsast oli üle läinud ratas ja et ta alles pärast oli üles kerkinud ning seisis seepärast lāngus, ent ikkagi seisis, — nagu oleks tal kehast rebitud tükk välja, pahupidi pööratud sisikond, küljest kistud käsi, välja pistetud silmad, kuid tema ikka seisab edasi ega alistu inimesele, kes on hävitanud kõik ta vennad tema ümber.

„Milline energia!“ mõtlesin mina, „kõigest on inimene võitu saanud, miljonid taimed hävitanud, aga see ikka ei alistu.“

Hadži-Murati vastuvõtt.

Kui teisel päeval Hadži-Murat ilmus Vorontsovi juurde, oli vürsti vastuvõtutuba rahvast täis. Siin oli muude hulgas eilne harjasvurrudega kindral täies vormis ja aumärkides, tulnud jumalaga jätma; siin oli ka polguülem, keda ähvardati kohtuga kuritarvituste pärast polgu toitlustamises. Siin oli rikas armeenlane, arst Andrejevski kaitsealune, kes oli viinarentnik ja sobitas nüüd

kontrahi uuendamist. Siin oli, üleni mustis rõivais, langenud ohvitseri lesk, tulnud paluma pensioni või laste kasvatusetele võtmist riigi kulul. Siin oli laostunud grusiini vürst toredas gruusia ülikonnas, kes sobitles endale kaotatud kirikumõisa. Siin oli pristav suure paberirulliga, milles oli Kaukaasia uue vallutamiseviisi kavand. Siin oli keegi khaan, kes tulnud ainult sellepärast, et kodus kõnelda, et ta on käinud vürsti juures.

Kõik ootasid järjekorda ja neid juhiti üksteise järel vürsti kabinetti ilusa blondi noormehe, vürsti adjutandi poolt.

Kui vastuvõtutuppa astus tugeval sammul, pisut longates, Hadži-Murat, pöördusid kõik silmad temale, ja ta kuulis mitmel pool sosistatavat oma nime.

Hadži-Murat oli rõivastatud pikka valgesse tšerkeskasse pruunil bešmetil, kitsa hõbedase tressiga krael. Säärte ümber olid tal mustad mähised ja jalas samasugused tšuväkid, mis nagu kindad katsid jalalabasid; peas tšalmaga papahha, sama tšalmaga, mille pärast ta Ahmet-khaani pealekaebamisel oli vahistatud kindral Klügenau poolt ja mis oli põhjustanud ta ülemineku Šamili poole. Hadži-Murat astus kiirelt mööda vastuvõtutoa parketti, õõtsudes kogu oma peenja ülakehaga kerge lonkamise pärast ühel, teisest lühemal jalal. Ta laialt asetsevad silmad vaatasid rahulikult enese ette ja näis, nagu ei näekski nad kedagi.

Nägus adjutant palus pärast teretamist Hadži-Murat'i istuda, kuni ta vürstile teatab. Kuid Hadži-Murat keeldus istumast, ja pannud käe pistoda taha ning asetanud teise jala veidi ette, jäi ta seisma edasi, põlglikult silmitsedes kõiki juuresolijaid.

Tõlk, vürst Tarhanov, astus Hadži-Murati juurde ja kõnetas teda. Hadži-Murat vastas tahtmatult ja katkeliselt. Kabinetist väljus kumõki vürst, kes käis kaebamas pristavi peale, ja tema järel hõikas adjutant Hadži-Murat'i, juhtis ta kabineti ukse juurde ja laskis sellest sisse.

Vorontsov võttis Hadži-Murati vastu laua veere juures seistes. Ülemjuhataja vana valge nägu polnud nüüd nõnda naeratav nagu eile, vaid pigemini vali ja pidulik.

Astunud avarasse määratu suure lauaga tuppa, mille suurtel akendel olid rohelised päikesekatted, pani Hadži-Murat oma vähelasid päevitanud käed sinna kohta vastu rinda, kus valge tšerkeska hõlmad käisid ristamisi kokku, ja langetanud silmad, ütles ta kumõki murdes, mida ta hästi kõneles, aegamööda, selgesti ja aupaklikult:

„Annan end suure tsaari ja teie kõrge kaitse alla. Töotan truult kuni viimse veretilgani teenida Valget tsaari ja loodan olla kasulik sõjas Šamiliga, minu ja teie vaenlasega.“

Kuulanud ära tõlgi, heitis Vorontsov pilgu Hadži-Muratile ja see omakorda Vorontsovile.

Kahe inimese silmad kohtusid ja kõnelesid teineteisele mõndagi, mis sõnadega on väljendamatut, mitte enam seda, mida kõneles tõlk. Nad avaldasid otse, ilma sõnadeta, teineteisele kogu tõe: Vorontsovi silmad kõnelesid, et ta ei usu ainustki sõna kõigest sellest, mida kõneles Hadži-Murat; et ta teab, et tema, vaenulik kõige venepärase vastu, jääb sääraseks alati ja et ta nüüd alistub ainult sellepärast, et on sunnitud selleks. Ja ehkki Hadži-Murat sellest sai aru, kinnitas ta ometi oma ustavust. Hadži-Murati silmad aga kõnelesid, et sel vanamehel oleks tarvis mõelda surmast, aga mitte sõjast, kuid et tema, olgugi vana, on kaval, siis tuleb temaga olla ettevaatlik. Ja olgugi et Vorontsov seda mõistis, ütles ta Hadži-Muratile ometi seda, mida pidas vajalikuks sõja hea kordamineku pärast.

„Ütle talle,“ ütles Vorontsov tõlgile (ta ütles noortele ohvitseridele sina), „et meie riigivalitseja on niisama armuline kui vägev ning vististi, minu palvel, talle andestab ja teda oma teenistusse võtab. — Kas andsid edasi?“ küsis ta, vaadates Hadži-Muratile. „Seni aga, kuni saan oma valitseja armulise otsuse, ütle talle, et võtan enese peale teda vastu võtta ja temale olemise meie juures meeldivaks teha.“

Hadži-Murat pani veel kord käe keset rinda ja hakkas elavalt midagi kõnelema.

Ta rääkis, nagu tõlk edasi andis, et ta ka varemalt, millal valitsemise Avaaria üle, 39. aastal, ustavalt teeninud venelasi ja poleks iialgi neile truudust murdnud, kui poleks mitte ta vaenlane Ahmet-khaan, kes teda tahtnud hävitada, teda kindral Klügenau ees laimanud.

„Tean, tean,“ ütles Vorontsov (kui ta oligi teadnud, siis oli ta selle ammu unustanud). „Tean,“ ütles ta, võttes istet ja näidates seina ääres seisvale diivanile. Kuid Hadži-Murat ei istunud, vaid kehtas oma tugevaid õlgu selle märgiks, et ta ei söanda istuda sellise tähtsa mehe juuresolekul.

„Nii Ahmet-khaan kui Šamil on mõlemad mu vaenlased,“ jätkas ta, pöördudes tõlgi poole. „Ütle vürstile, Ahmet-khaan suri, ma ei saanud talle kätte tasuda, kuid Šamil elab veel ja mina ei

taha surra enne temale tasumata," sõnas ta, kortsutades kulme ja tugevasti kokku surudes lõuapärasid.

„Jaa, jaa,“ lausus rahulikult Vorontsov. „Kuidas ta siis mõtleb Šamilile tasuda?“ ütles ta tõlgile. „Aga ütle talle, et ta võib istuda.“

Hadži-Murat keeldus jälle istumast ja vastas talle edasiantud küsimusele, et ta selleks venelaste poole on tulnudki, et aidata neil Šamilile ots peale teha.

„Tubli, tubli,“ tähendas Vorontsov. „Mida nimelt ta siis tahab teha? Istu, istu!“

Hadži-Murat istus ja ütles, et kui teda ainult saadetaks Lesgiini rindele ja antakse talle väge, siis ta vastutab, et ässitab üles kogu Dagestani, ja Šamilil pole enam võimalik vastu pidada.

„See on hea. Seda võib,“ ütles Vorontsov. „Mõtlen järele.“

Tõlk andis Hadži-Muratile Vorontsovi sõnad edasi. Hadži-Murat jäi mõttesse.

„Ütle sardarile,“ ütles ta veel, „et mu perekond on mu vaenlase käes, ja et seni, kui mu perekond jääb mägedesse, olen ma seotud ja ei saa teenistusse astuda. Ta tapab mu naise, tapab ema, tapab lapsed, kui nüüd kohe lähen ta vastu. Päästku ainult vürst mu perekond, vahetagu see vangide vastu välja, ja siis ma kas suren või hävitan Šamili.“

„Tubli, tubli,“ ütles Vorontsov. „Mõtleme selle üle järele. Nüüd aga mingu ta staabiülemale juurde ja seletagu talle üksikasjaliselt oma seisukorrast, oma kavatsusist ja soovidest.“

Sellega lõppes Hadži-Murati esimene kohtamine Vorontsoviaga.

Hadži-Murati elukäik.

Hadži-Murati Tifliisis olemise viiendal päeval tuli ta juurde ülemjuhataja ülesandel Loris-Melikov, asevalitseja adjutant.

„Pea ning käed on heameelega valmis sardarit teenima,“ lausus Hadži-Murat oma tavalise diplomaatliku väljendusega, kallutanud pea ning pannud kae vastu rinda. „Käsi,“ ütles ta, vaadates lahkesti silmi Loris-Melikovile.

Loris-Melikov istus laua juures seisvale tugitoolile. Hadži-Murat laskus selle vastas olevale madalale diivanile, toetus kätega põlvedele, kallutas pea ning oli tähelepanelik kuulama seda, mida Loris-Melikov talle ütleb. Loris-Melikov, kes vabalt kõneles tatari keelt, ütles, et vürst, olgugi et tunneb Hadži-Murati minevikku, soovib temalt eneselt teada saada kogu ta elukäiku.

„Sina jutusta minule,“ ütles Loris-Melikov, „mina aga mädgin üles ja tõlgin pärast vene keelde, vürst saadab selle keisrile.“

Hadži-Murat vaikus veidi (mitte ainult, et ta oleks kunagi katkestanud teise kõnet, vaid ta ootas alati ära, kas kaasvestleja veel midagi ütleb), tõstis siis pea, raputas papahhat tahapoole, naeratas selle iseäraliku, lapseliku naeratusega, millega ta oli võlunud juba Marja Vassiljevnat.

„Seda võib,“ ütles ta, ilmsesti meelitatud mõttest, et ta elulugu loetakse ette riigivalitsejale.

„Jutusta mulle (tatari keeles puudub teie-pööre) kõik algusest peale, ilma ruttamata,“ ütles Loris-Melikov, võttes taskust märkmiku.

„Seda võib, muudkui palju, väga palju on seda, millest saab jutustada, palju rähklemist on olnud,“ ütles Hadži-Murat.

„Kui ei jõua ühel päeval, siis teisel päeval lõpetad,“ tähendas Loris-Melikov.

„Kas alata kohe algusest?“

„Jah, kohe päris algusest: kus sündisid, kus elasid.“

Hadži-Murat langetas pea ja istus niiviisi kaua; siis võttis ta diivani juurest põrandalt pulgakese, otsis elevandiluust, kullaga kanditud pidemega pistoda alt vaheda nagu habemenuga väikese terasest noa ja hakkas sellega pulka lõikuma ning ühtlasi jutustama.

„Kirjuta: sündisin Tselmeses, väike auul, eeslipea suurune, nagu öeldakse meil mägedes,“ algas ta. „Meist mitte kaugel, paar püssilasku, oli Hunzah, kus elasid khaanid. Meie perekond oli nendega lähedane. Mu ema, kui oli sünnitanud vanema venna Osmani, imetas khaani vanemat poega — Abunutsal-khaani, pärast imetas ta khaani teist poega, Umma-khaani, imetas lõpuni; aga Ahmet, mu teine vend, suri. Ja siis, kui mina sündisin, sünnitas ka khaanitar — Bulatš-khaani. Ema ei tahtnud enam ammeks minna. Isa küll sündis, aga ema oli vastu; ta ütles: „Jälle suretan enda oma, — ei lähe.“ Isa siis, — ta oli äge mees, — lõi teda pistodaga ja oleks ta tapnud, kui poleks teda eest ära tõmmatud. Nii mu ema ei andnudki mind käest ja seadis pärast selle kohta laulu. Aga seda pole vaja jutustada?“

„Ei, on küll, jutusta kõik,“ ütles Loris-Melikov.

Hadži-Murat mõtles. Ta meenutas oma ema, kuidas see oli pannud teda magama enda kõrvale kasuka alla sakli katusel, ja ta oli palunud ema näidata talle seda kohta küljel, kuhu oli jäänud jälg haavast.

„Jah. Nii ema ei läinud ammeks,“ ütles ta, raputanud pead, „khaanitar võttis teise amme, kuid armastas siiski mu ema. Ja ema viis meid, lapsi, khaani lossi, me mängisime khaani laste seltsis, ja khaanitar armastas meid. Khaane oli kolm: Abunutsal-khaan, mu Osmanist venna piimavend, Umma-khaan, minu kihlavend, ja Bulatš-khaan, noorim, see, kelle Šamil viskas järsakust alla. Aga sellest pärast. Ma olin aasta viieteistkümnene, kui auule mööda hakkasid käima müriidid. Nad peksid puust mõõkadega vastu kive ja hüüdsid: „Muhameedlased, hasavat!“ Tšetšeenid läksid kõik müriidide poole üle ja ka avaarlased hakkasid nende leeri minema. Ma elasin siis lossis. Olin nagu khaani vend: tegin, mida tahtsin, ja sain rikkaks. Mul olid hobused, olid relvad, ja ka raha oli. Elasin muretult omaette ega mõelnud millestki. Ja elasin nõnda selle ajani, millal Kazi-Mulla tapeti ja Gamzat astus tema asemele. Gamzat saatis khaanide juurde saadikud ütlema, et kui nad hasavatti vastu ei võta, siis ta rüüstab Hunzahi. Siin tuli mõelda. Khaanid kartsid venelasi, ei julgenud hasavatti vastu võtta, ja khaanitar saatis mind oma teise poja Umma-khaaniga Tifliisi Vene peaülemalt Gamzati vastu abi paluma. Peaülem oli siis parun Rosen. Ta ei võtnud jutule ei mind ega Umma-khaani. Käskis ainult öelda, et aitab, aga ei teinud midagi. Ainult ta ohvitserid hakkasid meie pool käima ja Umma-khaaniga kaarte mängima. Nad jootsid teda viinaga, vedasid mööda halbu kohti, ja ta kaotas neile kaartidega kõik, mis tal oli. Ta oli kehalt tugev nagu härg ja vahva nagu lõvi, aga hingelt nõrk kui vesi. Ta oleks mänguga kaotanud viimased hobused ja relvad, kui ma poleks teda ära toonud. Pärast Tifliisis käiku mu mõtted muutusid, ja ma hakkasin khaanitarile ning noortele khaanidele tungivalt nõu andma, hasavat vastu võtta.“

„Miks siis mõtted muutusid?“ küsis Loris-Melikov, „kas ei meeldinud venelased?“

Hadži-Murat vaikis veidi.

„Jah, ei meeldinud,“ ütles ta otsustavalt ja sulges silmad. „Ja juhtus veel seesugune lugu, et ise tahtsin hasavatti vastu võtta.“

„Mis lugu?“

„Tselmese all me ühes khaaniga pörkasime kokku kolme müriidiga. Kaks jooksid ära, aga kolmanda tapsin pistolist. Kui ta juurde läksin, et võtta ta relvad, elas ta veel. Ta vaatas mulle otsa. „Sa oled mu tapnud,“ ütles ta. „Minul on hea. Aga sina oled muhameedlane — noor ja tugev, võta hasavat vastu. Jumal käsib.““

„Noh, ja võtsid vastu?“

„Ei võtnud, aga hakkasin sellest mõtlema,“ ütles Hadži-Murat ja jätkas oma jutustust:

„Kui Gamzat lähenes Hunzahile, saatsime ta juurde rauku ja käskisime öelda, et oleme nõus hasavati vastu võtma, kui ta ainult saadaks meile õpetatud mehe seletama, kuidas seda tuleb pidada. Gamzat käskis vanameestel maha ajada vurrud, läbi torgata sõõrmed, riputada neile nina külge pannkoogid ja nad tagasi saata. Raugad ütlesid, et Gamzat on valmis saatma šeihi, kes õpetaks meile hasavatti, kuid ainult sel tingimusel, kui khaanitar saadab tema juurde amanatiks oma noorima poja. Khaanitar uskus seda ja saatiski Bulatš-khaani Gamzati juurde. Gamzat võttis Bulatš-khaani hästi vastu ja saatis ta meie juurde ära kutsuma ka vanemaid vendi. Ta käskis öelda, et tahab khaane teenida samuti, nagu tema isa oli teeninud nende isa. Khaanitar oli nõrk, rumal ja järsk naisterahvas, nagu kõik naised, kui nad elavad oma tahtmist mööda. Ta kartis saata mõlemat poega ja saatis üksi Umma-khaani. Ma läksin temaga kaasa. Meile olid verst maad vastu tulnud müriidid, kes laulsid, paugutasid püsse ja džigiteerisid meie ümber. Aga kui kohale sõitsime, väljus Gamzat telgist, astus Umma-khaani jaluse juurde ja võttis teda kui khaani vastu. Ta ütles: „Ma pole teie kojale teinud mingit kurja ega tahagi teha. Teie ainult ärge tapke mind ja ärge takistage mul rahvast hasavatile tuua. Mina aga olen teie teenistuses kõige oma sõjaväega, nagu minu isa oli teie isa teenistuses. Võtke mind oma kotta elama. Ma aitan teid oma nõuga, aga teie tehke, mida te tahate.“

Umma-khaan oli tõmbi taibuga. Ta ei osanud midagi öelda ja vaikis. Siis ütlesin mina, et kui on nii, siis tulgu Gamzat Hunzahisse; khaanitar ja khaan võtavad ta austusega vastu. Kuid mind ei lastud lõpetada, ja siis pörkasin ma esimest korda kokku Šamiliga. Ta oli sealsamas, imaami kõrval.

„Mitte sinult ei küsita, vaid khaanilt,“ ütles ta mulle.

„Ma vaikisin, Gamzat juhtis Umma-khaani telki. Pärast Gamzat kutsus mind ja käskis ühes oma saadikutega sõita Hunzahisse. Ma sõitsin. Saadikud hakkasid khaanitari meelitama, lasta Gamzati juurde tulla ka kõige vanem poeg.“

Ma nägin reetmist ja ütlesin khaanitarile, et ta poega sinna ei saadaks. Kuid naisterahval on aru peas niisama palju kui munal karvu. Khaanitar usaldas ja käskis pojalt minna. Abunutsalkhaan oli vastu. Siis ütles khaanitar: „On näha, sa kardad.“ — Ta teadis nagu mesilane, kuhu teda valusamini nõelata. Abunutsal-

khaan süttis, ei hakanud aga temaga rohkem kõnelema ja käskis saduldada. Ma sõitsin temaga kaasa. Gamzat võttis meid veel paremini vastu kui Umma-khaani. Ta sõitis ise kahe püssiulatuse maad mäest alla meile vastu. Tema järel sõitsid ratsanikud märkidega, laulsid, paugutasid püsse, džigiteerisid. Kui jõudsime laagri juurde, juhtis Gamzat khaani telki, mina jäin hobustega välja.

Ma olin all mäe jalal, kui Gamzati telgis hakati laskma. Jooksin telgi juurde. Umma-khaan lamas näoli vereloigus, Abunutsal-khaan võitles müriididega. Pool nägu oli tal lahti raiutud ja ripnes alla. Ta hoidis seda ühe käega, teises oli pistoda, millega sähvas igäuhte, kes talle ligines. Minu juuresolekul raius ta maha Gamzati venna ja kavatses ka teist, kuid siin hakkasid müriidid tulistama, ja ta langes.“

Hadži-Murat peatus, ta päevitanud nägu punastus ruskeks ja silmad täitusid verega.

„Hirm langes mu peale, ja ma põgenesin.“

„Või nii?“ ütles Loris-Melikov. „Ma arvasin, et sa iial midagi pole kartnud.“

„Pärast mitte kunagi. Sest ajast peale on mulle alati meelde tulnud see häbi, ja oli see meelde tulnud, siis ei kartnud ma enam midagi.“

*

Kui Loris-Melikov astus võõrastetuppa, võttis teda Hadži-Murat rõõmsal näol vastu.

„Noh, kas edasi jutustada?“ ütles ta, asetudes istuma diivanile.

„Jah, tingimata,“ ütles Loris-Melikov. „Ma käisin su nukerite pool, kõnelesin nendega. Üks on lõbus poiss,“ lisas Loris-Melikov.

„Jah, Khaan-Mahoma, kerge mehike,“ ütles Hadži-Murat.

„Aga meeldis mulle noor, ilus.“

„Ah Eldar. Jah, see on noor, aga kindel, raudne.“

Nad vaikisid veidi.

„Siis edasi kõnelda?“

„Jah, jah.“

„Ma kõnelesin, kuidas tapeti khaanid. Noh, nad tapeti, ja Gamzat tuli Hunzahisse ning jäi elama khaani lossi,“ algas Hadži-Murat. „Oli veel järel ema-khaanitar. Gamzat kutsus selle enese juurde. Khaanitar hakkas teda hurjutama. Gamzat pilgutas oma müriidile Aselderile, ja see tagant lõi, tappis khaanitari.“

„Mispärast ta siis tema tappis?“ küsis Loris-Melikov.

„Aga kuidas siis: oled üle astunud esimeste jalgadega, astu üle ka tagumistega. Tarvis oli kogu suguselts lõpetada. Nii tehtigi. Šamil tappis kõige noorema, viskas järsakust alla.

Kogu Avaaria alistus Gamzatile, ainult meie vennaga mitte. Meie vajasime ta verd khaanide eest. Tegime küll näod, nagu oleksime alistunud, aga mõtlesime ainult, kuidas saada ta verd. Pidasime vanaisaga nõu ja otsustasime oodata aega, millal ta lossist välja sõidab, ja varitsuskohast ta surmata. Keegi kuulas meid pealt, kõneles Gamzatile ära, ja see kutsus vanaisa enese juurde ning ütles: „Hoia end, kui see on tõsi, et su lapselapsed plaanitsevad minu vastu halba, siis ripud ühes nendega võllas. Mina teen jumalatööd ja mind ei tohi takistada. Mine ja pea meeles, mis ma olen ütelnud.“

Vanaisa tuli koju ja kõneles seda meile. Siis otsustasime mitte enam oodata, vaid teo ära teha pühade esimesel päeval mošees. Seltsimehed keeldusid, — üksi meie jäime vennaga.

Võtsime kumbki kaks pistolit, panime selga burkad ja läksime mošeesse. Gamzat tuli sisse kolmekümne müriidiga. Kõigil neil olid paljad mõõgad käes. Gamzati kõrval käis Aselder, ta armsaim müriid, — seesama, kes raius maha pea khaanitaril. Näinud meid, hüüdis ta, et võtaksime maha burkad, ja astus minu juurde. Mul oli pistoda käes ja ma tapsin ta; siis tormasin Gamzati poole. Kuid vend Osman oli juba teda tulistanud. Gamzat veel elas ja tormas pistodaga venna kallale, kuid ma surmasin ta pähelöögiga. Müriide oli kolmkümmend meest, aga meid kaks. Nad tappid mu venna Osmani, aga mina panin vastu, kargasin aknast välja ja põgenesin.

Kui saadi teada, et Gamzat on tapetud, tõusis üles kogu rahvas, ja müriidid põgenesid, aga need, kes ei põgenenud, tapeti kõik.“

Hadži-Murat peatus ja tõmbas raskesti hinge.

„See kõik oli hea,“ jätkas ta, „pärast aga läks kõik nurja. Šamil astus Gamzati asemele. Ta saatis mu juurde saadikud ütlema, et läheksin koos temaga venelaste vastu; kui aga keeldusin, siis ähvardas ta Hunzahi rüüstata ja mind surmata. Ütlesin, et tema poole ei lähe ega lase ka teda enda poole.“

„Mispärast sa siis tema poole ei läinud?“ küsis Loris-Melikov.

Hadži-Murat kortsutas kulmu ega lausunud kohe.

„Ei olnud võimalik. Šamilil lasus nii vend Osmani kui Abunutsal-khaani veri. Mina ei läinud tema poole. Kindral Rosen saatis mulle ohvitseri auastme ja käskis olla Avaaria ülemaks.

Kõik oli hea, kuid Rosen seadis Avaaria üle esmalt Kazi-kumõhi khaani Muhamed-Mirza, aga pärast Ahmet-khaani. See ei sallinud mind. Ta sobitas oma pojale naiseks khaanitari tütart Saltanetti; teda aga ei antud talle. Ta mõtles, et mina olen selles süüdi. Ta hakkas mind vihkama ja saatis salaja oma nukereid mind tapma, kuid ma pääsesin nende eest. Siis laimas ta mind kindral Klügenau ees, — ütles, et ma keelavat avaarlasil anda sõdureile puid. Veel ütles ta temale, et ma olen pähe pannud tšalma, selle siin,“ ütles Hadži-Murat, näidates mähisele papahhal, „ja et see tähendab, et olen Šamili leeri läinud. Kindral ei uskunud seda ega käskinud mind puudutada. Ent kui kindral sõitis ära Tifliisi, talitas Ahmet-khaan omavoliliselt: vangistas mu roodu sõdurite abil, needis ahelaisse ja köitis suurtüki külge.

Kuus päeva hoiti mind nõnda. Seitsmendal päeval päästeti lahti ja viidi Temir-Khaan-Šuurasse. Viisid mind nelikümmend sõdurit laetud püssidega. Mu käed olid seotud, ja oli kästud mind tappa, kui tahan põgeneda. Ma teadsin seda. Kui hakkasime Moksohi kõrvalt läbi minema, oli teerada kitsas, paremal pool kuristik sülda viiskümmend. Ma läksin sõdurist paremale poole, kuristikust alla ja tõmbasin enese järele ka sõduri. Sõdur kukkus surnuks, aga mina, näete, jäin elama. Küljeluud, pea, käed, jalad, — kõik murdsin ja purustasin. Katsusin edasi ronida — ei jaksanud. Pea hakkas ringi käima, ja ma uinusin. Ärkasin märjana, verisena. Karjane nägi mind, kutsus inimesed ja mind kanti auuli. Küljeluud, pea paranesid, paranes ka jalg, muudkui jäi lühemaks.“

Ja Hadži-Murat sirutas välja kõvera jala.

„Teenib, hea sellestki,“ ütles ta. „Rahvas sai teada, hakati minu pool käima. Ma sain terveks ja sõitsin Tselmesesse. Avaarlastel kutsusid jälle mind endid valitsema,“ ütles Hadži-Murat rahuliku, iseteadliku uhkusega. „Ja ma nõustusin.“

Hadži-Murat tõusis kärmelt, otsis ratsakottidest portfelli, võttis sellest kaks koltunud kirja ja andis ühe neist Loris-Melikovile. Kirjad oli kindral Klügenault. Loris-Melikov luges selle läbi. Esi-meses kirjas seisis:

„Lipnik Hadži-Murat. Sa teenisid mu juures, ma olin sinuga rahul ja pidasin sind mõistlikuks meheks. Hiljuti kindral-major Ahmet-khaan teadustas mulle, et oled reetja, et sa oled pähe pannud tšalma, et sul on suhteid Šamiliga, et oled rahva õpetanud Vene ülemusele vastu panema. Ma käskisin sind vahistada ja

enese juurde tuua, — sa põgenesid; ei tea, kas see on heaks või halvaks, sest et ei tea, kas oled süüdi või ei ole. Nüüd kuula mind. Kui su südametunnistus suure tsaari vastu on puhas, kui sa pole milleski süüdi, siis tule minu juurde. Ära karda kedagi, olen su kaitsja. Khaan ei tee sulle midagi, — ta ise seisab minu valitsuse all. Nii polegi sul midagi karta.“

Edasi Klügenau kirjutas, et ta alati on pidanud oma sõna ja olnud õiglane, ja ta manitses veel kord Hadži-Murat'i, tulla tema juurde.

Kui Loris-Melikov oli lõpetanud esimese kirja, võttis Hadži-Murat teise, kuid ei andnud seda veel Loris-Melikovile, vaid jutustas enne, kuidas ta oli vastanud esimesele kirjale.

„Ma kirjutasin talle, et tšalmat olen küll kandnud, kuid mitte Šamili pärast, vaid hingeõndsuseks; et ma Šamili poole üle minna ei taha ega või, sest et tema kaudu on tapetud mu isa, vennad ja sugulased; kuid venelaste poole pole ka võimalik minna, sest et mind on teotatud. Hunzahis, kui olin seotud, üks lurjus..... mu peale. Ja ma ei või enne teie poole üle minna, kuni see inimene pole surmaga karistatud. Aga mis on peamine, ma kardan petist Ahmet-khaani. Siis saatis kindral mulle selle kirja,“ ütles Hadži-Murat, andes Loris-Melikovile kätte teise koltunud paberi.

„Sa vastasid mu kirjale, — tänan,“ luges Loris-Melikov kirjast. „Sa kirjutad, et sa ei karda tagasi tulla, vaid et teotus, mida oled kannatanud ühe gjauri poolt, ei luba seda teha; kuid mina kinnitan sulle, et Vene seadus on õiglane ja et sa oma silmaga näed selle karistamist, kes julges sind teotada. Olen juþa käskinud seda asja uurida. Kuule, Hadži-Murat, mul on õigus sinu üle nuriseda, sest sul pole usku minusse ega minu ausse, kuid ma andestan sulle, tundes üldse mägilaste usaldamatut iseloomu. Kui sa oled puhas oma südames, kui sa tšalma oled pähe pannud ainult hingeõndsuseks, siis oled sa süütu ja võid julgesti silmi vaadata Vene valitsusele ning mulle, aga see, kes sind teotas, kinnitan, saab oma karistuse; su varandus antakse tagasi, ja siis sa näed ning tunned, mis tähendab Vene seadus. Seda enam, et venelased kõigele teisiti vaatavad; nende silmis pole sa sugugi au poolest langenud, et keegi lurjus on sind teotanud. Ma ise olen lubanud gimrilastel tšalmat kanda ja vaatan nende toimingutele õige pilguga; järelikult, kordan, pole sul midagi karta. Tule minu juurde koos selle mehega, kelle nüüd sinu poole saadan, ta on mulle ustav, ta pole sinu vaenlaste ori, vaid mehe sõber, kes on valitsuse erilise tähelepanu osaliseks.“

Edasi Klügenau meelitas jälle Hadži-Murat'i tulema.

„Ma ei uskunud seda,“ ütles Hadži-Murat, kui Loris-Melikov oli lõpetanud kirja lugemise, „ja ei läinud Klügenau juurde. Mul oli kõigepealt vaja kätte tasuda Ahmet-khaanile, aga seda ma ei oleks saanud venelaste kaudu teha. Selsamal ajal Ahmet-khaan piiras Tselmest ja tahtis mind kinni võtta või tappa. Mul oli liiga vähe mehi; ma ei jõudnud teda tagasi lüüa. Sel ajal tuligi mu juurde Šamili saadik kirjaga. Ta lubas mind aidata Ahmet-khaani tagasi lüüa ning tappa ja andis minu valitseda kogu Avaaria. Ma mõtlesin kaua ja läksin Šamili poole üle. Ja sest ajast peale olen ma vahetpidamata võidelnud ikka venelastega.“

Nüüd Hadži-Murat jutustas kõik oma sõjateod. Neid oli väga palju ja Loris-Melikov teadis neid osalt. Kõik Hadži-Murati retked ja pealetungid olid hämmastavad oma ebahariliku kiiruse ja julguse poolest, ja neid kroonis alati edu.

„Sõprust minu ja Šamili vahel pole kunagi olnud,“ lõpetas oma jutustust Hadži-Murat, „kuid ta kartis mind, ja ma olin talle tarvilik. Kuid siin juhtus see, et minult küsiti, kes saab imaamiks pärast Šamili. Ma ütlesin, et imaamiks saab see, kelle mõõk on teravam. See kõneldi Šamilile ära, ja nüüd tahtis ta minust lahti saada. Ta saatis mind Tabassarani. Ma läksin, võtsin vaenlase käest tuhat lammast ja kolmsada hobust. Kuid ta ütles, et ma polevat talitanud õieti ja vallandas mu naiibi-ametist, käskides kogu raha temale saata. Ma saatsin tuhat kuldraha. Siis saatis ta oma müriidid minu juurde ja võttis mult ära kogu mu varanduse. Ta kutsus mind enese poole; ma teadsin, et ta tahab mind tappa, ning ei läinud. Siis saatis ta mind kinni võtma; ma panin vastu ja tulin ära Vorontsovi juurde. Ainult perekonda ma ei saanud kaasa tuua. Kõik — ema, naine ja poeg on tema käes. Ütle sardarile, et seni, kui on seal mu perekond, ei või ma midagi teha.“

„Ma ütlen,“ lubas Loris-Melikov.

„Sobita, hoolitse. Mis on minu, on ka sinu, ainult aita vürsti juures. Olen seotud ja köie ots on Šamili peos.“

Nende sõnadega lõpetas Hadži-Murat oma jutustuse Loris-Melikovile.

Nikolai I.

„Käskjalg Kaukaasiast,“ ütles Tšernõšov ja hakkas ette kandma seda, mida oli kirjutatud Vorontsov Hadži-Murati ületulekust.

„Või nii,“ tähendas Nikolai. „Hea algus.“

„On selge, teie kõrguse koostatud kava hakkab oma vilja kandma,“ ütles Tšernõšov.

See kiitus ta strateegiliste võimete kohta oli iseäranis meelepärase Nikolaille, sest et ta, kuigi oma strateegiliste võimetega uhkustas, oma sisimas oli teadlik, et neid polnud. Ka nüüd tahtis ta kuulda üksikasjalisemaid kiidusõnu endale.

„Kuidas sa seda mõistad?“ küsis Nikolai.

„Mõistan nii, et kui juba ennemalt oleks käidud teie kõrguse kava järgi — järk-järgult, olgugi aegamööda, liikuda edasi, raiudes maha metsad, hävitades tagavarad, oleks Kaukaasia juba ammu vallutatud. Hadži-Murati ületulekut seletan ainult sellega. Ta sai aru, et neil vastu pidada on juba võimata.“

„Tõsi,“ ütles Nikolai.

Hoolimata sellest, et sõjaplaan, aegamööda tungida vaenlase maa-alale metsade maharaiumise ja toidumoonna hävitamise abil, oli Jermolovi ja Veljaminovi oma ja täiesti vastupidine Nikolai plaanile, mille järgi pidi korruga vallutatama Šamili residents ja rüüstatama see röövlipesa ning mille järgi 1845. aastal võeti ette Dargini retk, mis maksis nii paljude inimeste elu, — hoolimata sellest omistas Nikolai endale ka aegamööda edasiliikumise, järjekindla metsade maharaiumise ja toidumoonna hävitamise plaani. Võis arvata, et aeglase edasiliikumise, metsade raiumise ja toidumoonna hävitamise plaani sepitsemise au endalepidamisega tahtis Nikolai varjata teist plaani, mida ta ise kõvasti pooldas 45. aasta sõjakäigus, kuid mis oli täielik vastand eelmisele sõjaplaanile. Ent ta ei salanud ka seda plaani, uhkustas nii selle kui ka aeglaselt edasiliikumise plaaniga, hoolimata sellest, et need kaks plaani kõnelesid lausa teineteisele vastu. Teda ümbritsevate inimeste alatine avalik, silmanähtavuse-vastane meelitus viis ta sinnamaale, et ta enam ei märganud oma vasturääkivusi, enam ei ühildanud oma tegusid ja sõnu tõelikkusega, loogika või isegi lihtsa terve mõistusega, vaid oli täiesti veendunud, et kõik ta korraldused, nii mõttetud ja ebaloogilised kui nad ka olid oma-

vahel, muutusid mõistlikeks ja õiglasiks ja omavahel ühilduvaiks ainult sellepärast, et tema nad oli teinud.

Säärane oli ka ta otsus arstiteaduse akadeemia üliõpilase kohta, kelle asja Tšernõšov hakkas ette kandma pärast Kaukaasia sõja ettekannet.

Lugu oli järgmine: noormees, kes kaks korda eksamil oli läbi kukkunud, oli õiendanud seda kolmat korda, ja kui eksamineerija teda jällegi läbi ei lasknud, siis haiglaselt-närviline üliõpilane, nähes selles ülekohtu, oli haaranud laualt sulenõu ja mingis hullustushoos tunginud professori kallale ning löönudki talle mõne tühise haava.

„Mis nimi?“ küsis Nikolai.

„Bžezovski.“

„Poolakas?“

„Poola päritoluga ja katoliiklane,“ vastas Tšernõšov.

Nikolai süngestus.

Ta oli poolakaile palju kurja teinud. Selle seletuseks oli tal vaja olla veendunud, et kõik poolakad on nurjatud. Ja Nikolai pidaski poolakaid sääraseiks ning vihkas neid, ta vihkas neid selle kurja mõõdul, mis ta neile oli teinud.

„Oota natuke,“ ütles ta, ja sulgenud silmad, langetas ta pea.

Tšernõšov teadis, oli seda mitugi korda Nikolailt kuulnud, et kui tal oli vaja otsustada mingisugune tähtis küsimus, siis tarvitsetes tal vaid mõneks silmapilguks keskenduda ja et siis talle tuli peale yaim ja otsus kujunes iseenesest kõige õigem, nagu oleks talle kõnelnud mingisugune seesmine hääl, mida on tarvis teha. Ta mõtles nüüd sellest, kuidas saaks täielikumalt rahuldada seda vihatunnet poolakate vastu, mis temas oli ärganud selle üliõpilase loo puhul, ja seesmine hääl ütles talle ette järgmise otsuse.

Ta võttis esituslehe ja kirjutas selle äärele oma suure käekirjaga:

„Pälvib surmanuhtlust. Kuid, jumalale tänu, surmanuhtlust meil ei ole. Ja mina ei taha seda mitte sisse seada. Viia 12 korda tuhande mehe vahelt läbi. Nikolai.“ Alla kirjutas ta oma ebaloomuliku, hiiglasuure kriip-sutusega.

Nikolai teadis küll, et kaksteistkümmend tuhat kadalipuhoopt tähendas mitte ainult kindlat, piinarikast surma, vaid oli ka liigne julmus, sest et küllalt oli viiest tuhandest hoobist kõige tugevama mehe tapmiseks, kuid talle meeldis olla halastamatult julm ja meeldis mõelda, et meil Venemaal pole surmanuhtlust.

Kirjutanud valmis oma otsuse üliõpilase kohta, tõukas ta selle Tšernõšovi ette.

„Siin on,“ ütles ta, „loe!“

Tšernõšov luges läbi ja kallutas pea aupakliku imetluse märgiks targa otsuse üle.

„Ja kõik üliõpilased viia välja platsile, las olla karistuse juures,“ lisas Nikolai juurde.

„On neile kasulik. Küll ma selle revolutsioonilise vaimu kaotan, juurtega kisun välja,“ — mõtles ta.

„Täidan käsku,“ ütles Tšernõšov, ja vaikinud veidi aega ning õiendanud oma juuksetutti, pöördus ta tagasi Kaukaasia sõja ettekande juurde.

„Kuidas siis käsitate Mihhail Semjonovitšile kirjutada?“

„Kõvasti pidada minu süsteemi — rüüstata elamud, hävitada toidutagavarad Tšetšeenias ja tülitada neid retkedega,“ ütles Nikolai.

„Hadži-Murati kohta mida käsitate?“ küsis Tšernõšov.

„Noh, Vorontsov ju kirjutab, et tahab teda Kaukaasias kasutada.“

„Kas see pole riskantne?“ ütles Tšernõšov, vältides Nikolai pilku. „Mihhail Semjonovitš on, kardan, liiga usaldav.“

„Aga mida siis sina arvaksid?“ küsis Nikolai järsult vastu, märganud Tšernõšovi kavatsust, välja paista lasta Vorontsovi korraldust halvas valgustuses.

„Mina arvaksin, et hädaohutum oleks ta saata Venemaale.“

„Sina arvaksid,“ ütles Nikolai pilkavalt. „Aga mina ei arva ja olen Vorontsoviga nõus. Nii ka kirjutata temale.“

„Täidan käsku,“ ütles Tšernõšov, tõusis ja hakkas jumalaga jätma.

Jumalaga jättis ka Dolgoruki, kes kogu ettekande ajal oli öelnud ainult mõne sõna sõjavägede ümberpaigutamise kohta Nikolai küsimise peale.

Tšernõšovi järel võeti vastu jumalaga jätma tulnud Lääne-maade kindralkuberner Bibikov.

Kiitnud heaks tarvitusele võetud abinõud mässavate talupoegade vastu, kes ei tahtnud üle minna õigeusku, käskis Nikolai tal kõigi vastupanijate üle mõista sõjakohut. See tähendas, mõista neile kadalippu. Peale selle käskis ta veel saata sõduriks ajalehe-toimetaja, kes oli avaldanud teateid mõne tuhande riigitalupoja üleviimisest udeelide alla.

„Ma teen seda sellepärast, et pean seda tarvilikuks,“ ütles ta. „Aga arutada seda ei luba.“

Bibikov mõistis kogu karmust, mis oli uniaatide kohta antud korralduses, ja kogu seda õiglusetust, mis avaldus riigitalupoegade, see on ainsate vabade inimeste üleviimises udeelide alla, see on keisri sugukonna pärisorjadeks. Kuid vastu vaielda polnud võimalik. Nikolai korraldusega mitte nõustuda tähendas kogu selle hiilgava seisundi kaotust, mille ta neljakümne aasta kestel oli omandanud ja mida ta nüüd kasutas. Ja seepärast kallutas ta alandlikult oma musta, halliksmineva pea märgiks, et ta alistub ja on valmis täitma kõrgema käskija julma, mõttetut ja ebaausat taht.

Lasknud ära Bibikovi, sirutas end Nikolai hästi täidetud kohuse teadvusega, vaatas kella ja läks väljatulekuks rõivastuma. Pannud endale selga paletite, aumärkide ja paelaga mundri, tuli ta vastuvõtusaali, kus rohkem kui sada inimest, mehed mundrites ja naised kenades väljalõigetega kleitides, igauks määratud kohal, värinaga ootasid ta väljatulekut.

Elutu pilguga, etteaetud rinnaga ja ülemääraselt kokkutõmmatud rihma kõrvalt nii ülevalt kui alt esiletungiva kõhuga tuli ta välja ootajate juurde, ja tundes, et kõik pilgud väriseva orjameelusega on pööratud tema poole, võttis ta endale veel pidulikuma rühi. Silmil kohates tuttavate inimestega ja tuletades meelde, kes keegi on, peatus ta siin ja seal ja lausus vahel vene, vahel prantsuse keeles mõne sõna, ning vaadates neid läbitungiva külma, elutu pilguga, kuulas, mis talle kõneldi.

Võtnud vastu õnnitlused, läks Nikolai, kirikusse.

Jumal oma teenrite läbi tervitas ja ülistas Nikolaid samuti nagu maailma-inimesedki, ja ta võttis need tervitused, ülistused vastu nagu midagi seesugust, mida tal õigus on saada, ehk ta küll sellest on tüdinud. See kõik pidi nii olema, sest et temast olenes kogu maailma heaolu ja õnn, ja ehk ta küll sellest vahel väsis, ei keeldunud ta siiski oma kaasabi lubamast maailmale.

Teisel päeval Tšernõšovi ettekandel Nikolai kinnitas veel kord oma korraldust Vorontsoville, et nüüd, millal Hadži-Murat on üle tulnud, kõvendatult kimbutada Tšetšeeniat ja pigistada teda kordonite liiniga.

Tšernõšov kirjutas selles mõttes Vorontsoville, ja teine käskjalg, ajades surnuks hobuseid ning pekstes lõhki postipoiste nägusid, kihutas Tifliisi.

Hadži-Murati surm.

Hadži-Muratile oli lubatud ratsa jalutuskäikusid teha linna lähedal ja tingimata kasakatest kaaskonnaga. Kasakaid oli Nuhhas poolsada. Neist oli kümne ümber võetud siia-sinna ülemate juurde, ülejäänud aga, kui neid saata, nagu oli kästud, kümme meest korraga, tuli varustusse seada ülepäeviti. Ja seepärast saadeti esimesel päeval kümme kasakat, aga pärast otsustati saata viis meest korraga, paludes Hadži-Murat'i võtta endaga mitte kõiki oma nukereid.

Kuid 25. aprillil sõitis Hadži-Murat välja jalutuskäigule kõige viiega. Sellal kui Hadži-Murat istus hobusele, pani sõjaväeülem tähele, et kõik viis nukerit on valmistunud Hadži-Muratiga kaasa sõitma, ja ütles talle, et temale pole lubatud võtta endaga kaasa kõiki, kuid Hadži-Murat nagu ei kuulnudki seda ning käivitas hobuse, sõjaväeülem ei hakanud peale käima. Kasakatega oli kordnik, Georgi risti kavalier, vene moodi pöetud juustega noor, puna-valgejumeline, tervisest uhkav ruuge mees Nazarov. Ta oli kõige vanem vaeses vanausulises perekonnas, kasvanud üles isata ja toitnud vana ema kolme tütre ja kahe pojaga.

„Pea silmas, Nazarov, ära lase kaugele,“ hüüdis sõjaväeülem.

„Täidan käsku, teie ausus,“ vastas Nazarov, ja tõustes jaluseile püsti ning hoides õla taga kinni vintpüssi, laskis minna traavi oma tublil, suurel kõrvil ruunal. Neli kasakat sõitsid ta järel: Ferapontov, pikk, kõhn, esimene varas ja saagitseja, — seesama, kes oli müünud Gamzalole püssirohtu; Ignatov, ajateenistust lõpetamas olev keskealine mees, tüse talupoeg, hooplev oma jõuga; Miškin, nõrgajõuline noorur, keda kõik naersid; ja Petrakov, noor, valgevereline, ema ainus poeg, alati lahke ja lõbus.

Hommikust peale oli udune olnud, kuid keskhommikul läks ilm selgeks ja päike helkis äsjapuhkenud lehisel, noorel ja värskel rohul, viljaorasel, kiirelt voolava jõe virvendusel, mis paistis vasakul pool teed. Hadži-Murat sõitis sammu; kasakad ja ta nukerid järgnesid ta kannul. Sõideti sammu välja mööda kindluse tagant minevat teed. Vastu tuli naisi korvidega pea otsas, sõdureid veovankreil ja kriuksuvaid kaarikvankreid pühvlite taga. Sõitnud ära versta kaks, virgutab Hadži-Murat oma valget kabardiinlast; see läks nii, et ta nukerid tegid tugevat traavi. Samuti sõitsid ka kasakad.

„Ah, hea hobune on tal all,“ ütles Ferapontov. „Kui oleks aeg, millal ta veel vaikne polnud, siis kihutaksin talle.“

„Jah, vennas, kolmsada rubla pakuti selle hobuse eest Tifliisis.“

„Aga mina ajan omaga mööda,“ ütles Nazarov.

„Kuidas siis, ajad küll,“ ütles Ferapontov.

Hadži-Murat aina kiirendas käiku.

„Hei, kunak, nõnda ei või. Tasemini!“ hüüdis Nazarov Hadži-Muratile järele ajades.

Hadži-Murat vaatas tagasi, ja ilma et midagi oleks öelnud, jätkas sedasama sõitu, vähendamata kiirust.

„Vaata kuramusi, neil on midagi mõttes,“ ütles Ignatov. „Näe, kuidas edasi vajuvad.“

Nõnda sõideti umbes verst maad mägede poole.

„Ma ütlen, ei tohi!“ hüüdis jälle Nazarov.

Hadži-Murat ei vastanud ega vaadanud tagasi, muudkui kiirendas veel käiku ja läks harilikult sõidult üle nelja-ajamisele.

„Petad ennast, minu käest sa juba ei põgene!“ hüüdis Nazarov, tundes oma väärikust puudutatud olevat.

Ta lõi nuudiga oma suurt kõrbi ruuna, ja tõusnud jaluseil püsti ning kummardunud ettepoole, ajas ta täies hoos Hadži-Muratile järele.

Taevas oli nii selge, õhk nii värske, elujõud mängles nii rõõmuliselt Nazarovi hinges, kui ta, liitunud üheks olevuseks tubli, tugeva hobusega, lendas mööda tasast teed Hadži-Muratile järele, et talle mõttesegi ei tulnud millegi kurva või koleda võimalus. Ta rõõmustas, et iga hüppega ladus Hadži-Muratile lähemale. Hadži-Murat taipas kasaka suurekondilise hobuse lähenevast kabjamüdinast, et see varsti jõuab temale järele, ja võtnud paremasse kätte pistoli, hakkas vasakuga kergelt pidama oma tuliseks läinud ja enda taga hobuse müdinat kuulvat kabardiinlast.

„Ei tohi, ma ütlen!“ hüüdis Nazarov, peaaegu kõrvu olles Hadži-Muratiga ja sirutanud käe haarama ta hobust ratsutist. Ent enne, kui ta jõudis sest haarata, kõlas pauk.

„Mis sa nüüd teed?“ hüüdis Nazarov ja haaras endal rinnast.

„Andke neile, mehed!“ lausus ta, vaarus ja langes sadulakaarele.

Kuid mägilased olid enne kasakaid relvad haaranud ja tulistasid kasakaid pistoleist ning raiusid neid mõõkadega. Nazarov rippus teda seltsimeeste ümber kandva hobuse kaelal. Ignatovi alt langes hobune, mattes ta jala enda alla. Kaks mägilast, haaranud tupest mõõgad, lõhkusid teda hobuste seljast pähe ja mööda käsi. Petrakov tahtis seltsimehele appi rutata, kuid kaks lasku,

üks selga, teine külge, kustutasid ta siinsamas, ja ta kukkus nagu kott uperkuuti hobuselt.

Miškin pööras hobuse tagasi ja kihutas kindluse poole. Hanefi ühes Khaan-Mahomaga tormasid talle järele, kuid ta oli juba kaugel ees ja mägilased ei saanud teda kätte. Näinud ära, et nad kasakale järele ei saa, tuli Hanefi ühes Khaan-Mahomaga omade juurde tagasi. Gamzalo, lõpetanud pistodaga Ignatovi elu, pistis surnuks ka Nazarovi, olles kukutanud ta hobuselt. Khaan-Mahoma võttis tapetuilt padrunitaskud. Hanefi tahtis võtta Nazarovi hobuse, kuid Hadži-Murat hüüdis talle, et seda pole tarvis, ja kihutas teed mööda edasi. Ta müriidid galopeerisid ta järel, tõrjudes eneste juurest nende järel jooksvat Nazarovi hobust. Nad olid juba versta kolm Nuhhast eemal keset riisipõlde, kui kuuldu lask tornist, mis tähendas häiret.

Petrakov lamas lõhestatud kõhuga selili maas, ta noor nägu oli taeva poole pööratud ja ta oli nagu kala õhku ahmides suremas.

„Kulla mehed, mis te nüüd olete teinud!“ hüüatas endal peast kinni haaranud kindluseülem, kui ta sai teada Hadži-Murati põgenemisest. „Pea võtsite mul otsast. Ära lasksite, röövlid!“ karjus ta, kuulates Miškini teadustust.

Kõikjal anti häire, ja põgenenute järele saadeti mitte ainult kõik saadaval olevad kasakad, vaid koguti kokku ka kõik militsionärid, keda oli võimalik koguda sõbralikest auulidest. Kuulutati tuhat rubla tasu sellele, kes toob elavalt või surnult Hadži-Murati. Ja kaks tundi pärast seda, kui Hadži-Murat koos seltsimeestega oli kasakate käest põgenenud, kihutas üle kaheksa ratsamehe pristavi järel põgenenuid otsima ja tabama.

Sõitnud mõne versta suurt teed mööda, peatas Hadži-Murat oma hingeldava ning higist halliks muutunud valge hobuse ja jäi paigale. Teest paremal paistsid saklid ja Belardžik-auuli minaret, vasakul olid põllud, ja nende lõpul oli näha jõge. Hoolimata sellest, et tee mägedesse oli paremal pool, keeras Hadži-Murat vastaspoole, vasakule, arvestades seda, et tagaajajad tormavad ta

järele nimelt paremale poole. Tema aga läheb ilma teeta üle Alazani, sõidab välja suurele teele, kus teda keegi ei ootagi, läheb seda mööda kuni metsani ja alles siis, kui on sõitnud uuesti üle jõe, hiilib mägedesse. Otsustanud selle, keeras ta vasakule. Kuid jõe äärde sõita osutus võimatuks. Riisipõld, millest tuli üle sõita, oli äsja veega üle ujutatud, nagu seda tehakse alati kevadel, ja muutunud mülkaks, millesse hobused vajusid üle kindra. Hadži-Murat ja ta nukerid pöördusid paremale, vasakule, arvates leida kuivemat kohta, kuid see põld, millele nad olid sattunud, oli ühtlaselt üle ujutatud ja vett täis imunud. Hobused kiskusid plaksatades jalgu sitkest porist, ja käinud mõne sammu, jäid hingeldades seisma.

Nii nad seal jändasid, kuni hakkas juba hämarduma, aga nad polnud ikka veel jõudnud jõe äärde. Vasakul oli lehte läinud põõsaste saareke ja Hadži-Murat otsustas sõita neisse põõsastesse ning seal olla kuni ööni, lastes puhata vaevatud hobuseil. Sõitnud põõsastikku, Hadži-Murat ja ta nukerid tulid hobuseilt, ja pannud nad kammitsasse, lasksid rohtu sööma, ise aga sõid kaasavõetud leiba ja juustu. Noor kuu, mis esiti oli paistnud, läks mägede taha, ja öö oli pime. Ööbikuid oli Nuhhas iseäranis palju. Kaks oli ka neis põõsais. Kuni Hadži-Murat ja ta mehed põõsastikku sõites olid müra teinud, ei laulnud ööbikud. Ent kui inimesed jäid vait, hakkasid nad jälle vastastikku laksutama, üksteisele hüüdma. Hadži-Murat, kuulatades ööheliseid, kuulas ka neid tahtmata.

Ja nende vilistamine meenutas talle seda laulu Gamzatist, mida ta oli läinud ööl kuulnud, kui oli käinud väljast vett toomas. Ta võis nüüd iga silmapilk olla sellesamas seisundis, milles oli olnud Gamzat. Ning talle tekkis mõte, et nii see tulebki, ja ta meel muutus korraga tõsiseks. Ta laotas burka maha ja toimetas namazit. Ja vaevalt oli ta selle lõpetanud, kui kuuldusid põõsaile liginevad hääled. Need olid mööda mülgastikku patsutavate paljude hobuste jalgade helid. Väleda nägemisega Khaan-Mahoma, joosnud välja põõsastiku äärde, seletas pimedas ratsa- ja jalameeste musti kogusid. Hanefi nägi samasugust hulka teiselt poolt. See oli Karganov, ringkonna sõjaväeülem oma militsionääridega.

„Noh, võitleme siis nagu Gamzat,“ mõtles Hadži-Murat.

Pärast seda, kui oli antud häire, tormas Karganov saja miilitsamehe ning kasakaga Hadži-Murat'i taga ajama, kuid ei leidnud teda kusagil, ka mitte ta jälgi. Karganov oli juba lootusetult koju pöördumas, kui õhtu eel tuli talle vastu üks vanamees. Karganov küsis vanamehelt, kas ta on näinud ratsanikke. Vanamees vastas,

et on näinud. Ta näinud, kuidas kuus ratsameest tampinud mööda riisipõldu ja sõitnud siis põõsastikku, kus ta korjanud puid. Karganov, võtnud kaasa vanamehe, pöördus tagasi, ja kammitsas hobuste järgi veendunud, et Hadži-Murat asub siin, piiras veel öösel põõsad ümber ning ootas hommikut, et Hadži-Murat'i tabada kas elusalt või surnult.

Saanud aru, et ta on ümber piiratud, ja silmanud põõsastiku keskel vana kraavi, otsustas Hadži-Murat asuda sellesse ja võideldes end kaitsta, kuni on laenguid ja neil endil jätkub jõudu. Ta kõneles sellest oma seltsimeestele ja käskis neid kraavile teha varjendi. Ja nukerid hakkasid otsekohe oksti raiuma, pistodadega maad kaevama ja mullavalli ette tegema. Hadži-Murat töötas ühes nendega.

Niipea kui hakkas valgenema, ratsutas põõsaste juurde miilitsasajaku ülem ja hüüdis:

„Hei, Hadži-Murat, anna alla! Meid on palju, teid vähe.“

Vastuseks sellele paistis kraavist suitsu, paugatas vintpüss ja kuul tabas militsionääri hobust, kes ta all kõrvale kargas ja kukkuma hakkas. Selle järel hakkasid ragistama põõsastiku ääres seisvate miilitsameeste püssid, ja nende kuulid peksid vilistades ja unnates maha lehti ning oksti ja jooksid ka valli; kuid ei tabanud inimesi, kes istusid valli taga. Üksnes Gamzalo hobune sai neist haavata. Kuul tabas hobust peast. Ta ei kukkunud maha, vaid, kiskunud puruks kammitsa, jooksis mööda põõsaid pragistades teiste hobuste juurde ja surus end nende vastu, valades verega üle noort rohtu. Hadži-Murat ja ta mehed tulistasid ainult siis, kui militsionääridest mõni tungis ette, ja nad lasksid harva mööda. Kolm miilitsameest olid saanud haavata, ja ülejäänud mitte ainult ei usaldanud Hadži-Murati ega ta meeste peale tungida, vaid taandusid neist ikka rohkem ja tulistasid ainult kaugelt, huupi.

Nii kestis üle tunni. Päike oli tõusnud poolde puusse ja Hadži-Murat mõtles juba hobuseile istuda ning katsuda jõe äärde läbi murda, kui kuuldus uuesti juurdetulnud suure salkkonna hüüdeid. See oli Mehtulini Gadži-Aga oma inimestega. Neid oli umbes kakssada meest. Gadži-Aga oli millalgi olnud Hadži-Murati kunak ja mägedes temaga ühes elanud, kuid oli pärast tulnud üle venelaste poole. Nendega oli ka Ahmet-khaan, Hadži-Murati vaenlase poeg. Gadži-Aga algas samuti nagu Karganovgi sellega, et ta Hadži-Muratile hüüdis, andku ta alla, kuid samuti nagu esimene kordki, vastas Hadži-Murat lasuga.

„Mõõkadele, mehed!“ hüüdis Gadži-Aga, haaranud välja oma, ja kuuldusid sadade inimeste hääled, kes kisaga tormasid põõsastikku.

Militsionäärid jooksid põõsastikku, kuid varjendi tagant prahises üksteise järele mitu lasku. Kolm meestest langes, ja pealetungijad jäid põõsastiku äärde seisma ning hakkasid ka laskma. Nad lasksid ja liginesid ühtlasi vähehaaval varjendile, joostes ühelt põõsalt teisele. Mõned neist jõudsid põõsaste vahe ära joosta, mõned sattusid Hadži-Murati ja ta meeste kuulide alla. Hadži-Murat tappis mööda laskmata; just niisama harva laskis laengu asjata välja Gamzalo ja kiunatas iga kord rõõmu pärast, kui nägi, et ta kuulid tabasid. Kurban istus kraavi äärel ja laulis: „La illah il Allah“, ta laskis pikaldaselt, kuid tabas harva. Eldar aga värises kogu kehast kärsituse pärast, millal tormata pistodaga vaenlaste kallale, tulistas tihti ja kuidas juhtus, ühtelugu vaadates Hadži-Murati poole ja sirutades end välja varjendi tagant. Karvane Hanefi, käised üles kääritud, täitis ka siin teenri kohuseid. Ta laadis püsse, mida temale ette andsid Hadži-Murat ja Kurban, raudse laadimisvardaga hoolega alla vajutades õlitatud nartsudesse keeratud kuule ja puistates sarvest kuiva püssirohtu pannidele. Khaan-Mahoma aga ei istunud kraavis paigal nagu teised, vaid jooksis mitu korda kraavist hobuste juurde, ajades neid vähem ohtlikku kohta, kiunatles järelejätmata ja laskis käelt, ilma alus-toeta. Teda haavati esimesena. Kuul tabas teda kaelast, ja ta istus tagumikule, sülitades verd ja sõimates. Siis sai haavata Hadži-Murat. Kuul läbis ta õla. Hadži-Murat kiskus bešmetist tüki puuvilla, toppis sellega oma haava kinni ja jätkas laskmist.

„Tormame peale mõõkadega,“ ütles kolmat korda Eldar.

Ta sirutas end valli tagant välja, valmis sööstma vaenlaste kallale, kuid samal silmapilgul tabas teda kuul, ta hakkas vaaruma ja langes selili, Hadži-Murati jala peale. Hadži-Murat heitis talle pilgu. Kaunid oinasilmad vaatasid ainiti ja tõsiselt Hadži-Muratile. Suu etteulatava ülemise huulega nagu lastel tõmbles avanemata. Hadži-Murat vabastas ta alt jala ja jätkas sihtimist. Hanefi kummardus surnud Eldari üle ja hakkas ta tšerkeskast laskmata laenguid välja võtma. Kurban aga muudkui laulis, aeglaselt laadides ja sihtides.

Vaenlased, joostes kisa ja kiljumisega põõsalt põõsale, jõudsid ikka lähemale ja lähemale. Veel üks kuul tabas Hadži-Murat'i ning — vasakust küljest. Ta heitis kraavi pikali, ja kiskunud jälle

bešmetist tüki puuvilla, toppis kinni ka selle haava. Küljehaav oli surmav, ja ta tundis, et ta elust lahkub. Mälestused ja kujud vaheldusid ebahariliku kiirusega üksteise järele ta peas. Ta nägi enda ees kangelasjõuga Abunutsal-khaani, kuidas see, hoides käega kinni lahtiraiutud, rippuvat pöske, viskus pistodaga vaenlase kallale; sealsamas nägi ta nõrka, veretut vanameest, Vorontsovit ta kavala valge näoga ja kuulis ta mahedat häält; pea nägi ta poega Jussufit, pea naist Sofiatti, pea oma vaenlase Šamili kahvatut nagu punase habeme ja pilutatud silmadega.

Ja kõik need mälestused jooksid ta kujutlusist läbi, kutsumata temas esile vähematki tundmust, ei kahetsust, ei viha, ei mingit soovi. Kõik see näis nii tühisena selle kõrval, mis tema jaoks algas ja juba oli alanud. Vahepeal aga ta tugev keha jätkas alustatut. Ta kogus viimase jõu, tõusis valli tagant püsti ja tulistas pistolist ligijooksvat meest ning tabas teda. Mees langes. Siis tuli ta kraavist hoopis välja ja sammus, pistoda käes, raskesti longates otse vaenlasele vastu. Kõlas mitu pauku, ta lõi vaaruma ja langes. Mõned militatsioonärid söötsid võidutseva kisaga langenud keha juurde. Kuid see, mis näis neile surnud kehana, hakkas end korruga liigutama. Esmalt kerkis verine, ilma papahhata, paljaks-aetud pea, siis keha, ja võtnud kinni puust, tõusis ta terveni. Ta näis nõnda kohutav, et juurdejooksjad peatusid. Kuid äkki ta võpatas, vaarus puust eemale ja langes nagu läbiniidetud kroonohakas kogu pikkuses maha ega liigatanud enam.

Ta ei liigatanud, kuid tundis veel. Kui esimesena ta juurde joosnud Gadži-Aga lõi talle suure pistodaga pähe, siis tundus talle, et teda väsaraga pekstakse vastu pead, ja ta ei suutnud aru saada, kes seda teeb ja mispärast. See oli viimane teadvus ta ühendusest oma kehaga. Rohkem ta ei tundnud midagi, ja vaenlased tallasid ning pussitasid seda, millel polnud enam midagi ühist temaga. Gadži-Aga astus jalaga keha seljale ja raius kahe hoobiga pea otsast, ning hoides verega määrimast tšuväkke, veeretis selle jalaga ettevaatlikult eemale. Helepunane veri purskus kaela tuiksoontest ning must peast ja ujutas üle rohu.

Ja Karganov, ja Gadži-Aga, ja Ahmet-khaan, ning kõik militatsioonärid kogunesid, nagu kütt tapetud looma ette, Hadži-Murati ja ta meeste kehade ümber (Hanefi, Kurban ja Gamzalo seoti kinni), ning seistes püssirohusuitsus põõsaste vahel, juteldi rõõmsasti ja pühitseti oma võitu.

Ööbikud, kes tulistamise ajal olid vaikinud, hakkasid jälle laskutama, esiti üks lähedal ja siis teised kusagil kaugemal.

Seda surma meenutaski mulle puruksmuljutud kroon-ohakas keset küntud põldu.

Sõnaseletusi.

Aleikum selam — vt. Selam aleikum.

Aaul — küla.

Avaaria — 19. sajandi 50.-il aastail khaaniriik mägisel Dagestanis, valitsetud kohalikkude khaanide poolt Kaukaasia Vene sõjaväelise ülemuse järelevalvel. Praegu — Dagestani rajoon.

Bešmet — rõivaosa, mis pannakse kasuka või ülekuue alla.

Burka — kaukaaslaste mantel karuse pinnaga (pruun või must).

Džigit — ratsutamises ja vehklemises osav sõdur.

Džigiteerima — kiiresti ratsutama ja ratsutamisel osavust näitama.

Gjaur — mittemuhameedlaste kohta käiv sõimusõna.

Hadži — araabia nimetus neile, kes on käinud palverännakul pühades linnades — Mekas, Mediinas.

Hasavat — sõda võõrusuliste vastu.

Imaam — kõrgeim vaimulik musulmanidel, omab ka ilmalikku võimu.

Khaan — vürst.

Kisäk — põletusmaterjalina tarvitav kuivatatud sõnnik.

Kunak — külaline.

Kunakutetuba — tuba võõraste jaoks.

La illah il Allah — pole jumalat Allahi kõrval.

Minaret — mošee torn.

Mulla — vaimulik.

Müriid — tarikati järgi käija (vt. tarikat).

Naiib — kõrgemaid ametnikke, maa-ala ülem.

Namaz — muhameedlaste palvus.

Nuker — ihukaitsja.

Papahhä — torujas karvamüts.

Paslik — tuisukott.

Sakkel, om. sakli, os. saklit — mägilaste väike elamu Kaukaasias.

Sardar — asevalitseja, ülem.

Selam aleikum — ole tervitatud, tere. Sellele vastatakse harilikult: aleikum selam.

Seraal — palee, loss.

Šeih — vaimuliku seisuse pea.

Tarikat — usulis-kõlbleline õpetus muhameedlastel, kutsub üles keelduma kõigist maapealseist hüvedest.

Tšalma — peakatte; peakatte osa, pikk riidetükk, mis mähitakse papahhä ümber. Tšalmat tarvitavad muhameedlased, kes on käinud palverännakul.

Tšerkeska — Kaukaasia mägilaste üleriie.

Tšuväkk — jalats.

Kameeleon¹

Üle turuplatsi läheb politsei-ülevaataja Otšumelov, uus sinel seljas ja koms käes. Tema taga sammub punapäine linnavaht sõelaga, mis ääreni täis konfiskeeritud karusmarju. Ümberringi on vaikus... Platsil pole ühtegi hinge... Poodide ja kõrtside avatud ukсед vahivad jumala maailma nagu näljased lõuad; nende kõrval pole isegi kerjuseid.

„Või sa siin purema kipud, neetud!“ kuuleb Otšumelov äkki. „Poisid, ärge laske teda minema! Nüüdsel ajal on hammustamine keelatud! Võtke kinni! A... a!“

Kostab koera kiunumist. Otšumelov vaatab kõrvale ja näeb: kaupmees Pitšugini puulaost jookseb koer, hüpates kolmel jalal ning piiludes ringi. Tema kannul kihutab mees targeldatud sitsärgi ja lahtise vestiga. Ta jookseb koera kannul ja kukub keha ettepoole kallutades maha ning haarab koera tagumistest jalgadest kinni. Kostab teist korda koera kiunumist ja kisa: „Ära lasel!“ Poodidest pistavad välja unised näod ja varsti koguneb puulao juurde rahvahulk, võrsudes nagu maa alt.

„Näib nagu korralagedus olevat, teie ausus!...“ ütleb linnavaht.

Otšumelov teeb poolkäänaku vasakule ja sammub rahvahulga juurde. Otse lao värava juures, näeb ta, seisab ülalkirjeldatud mees lahtise vestiga ja, hoides paremat kätt õhus, näitab rahvale veristatud sõrme. Ta poolpommis näole oleks nagu kirjutatud: „Küll ma sulle juba näitan, sulil!“ ja ta sõrmgi näib nagu võidumärk. Ses inimeses tunneb Otšumelov kuldsepa Hrjukini. Rahvahulga keskel maas istub skandaali süüdlane ise, esimesed jalad laiaili aetud ja kogu kehast värisedes, — valge hurdakutsikas terava koonuga ning kollase laiguga seljal. Ta vesistes silmades on nukruse ja hirmu ilme.

¹ Kameeleon — loom sisalikuliste seltsist; kameeleoni nahale on omane kiiresti värvust muuta vastavalt ümbritseva keskkonna värvusele.

„Mis siin lahti?“ küsib Otšumelov, tungides rahva hulka. „Mis pärast? Mis sa oma sõrmega?... Kes karjus?...“

„Mina lähen, teie ausus, ega puutu kedagi...“ algab Hrjukin pihku kõhides: „— puude pärast Mitri Mitritši poole, — ja äkki see nurjatu, asja ees, teist taga, mu sõrmest kinni... Te vabandage mind, mina olen töötaja inimene... Mu töö on peen. Las maksavad mulle, sest — seda sõrme ei või ma vahest nädal otsa liigutada... Kui igaüks hakkab hammustama, siis ei maksa maailmas eladagi...“

„Hm!... Hea küll...“ ütleb Otšumelov karmilt, kõhides ja kulme kortsutades. „Hea küll... Kelle koer see on? Seda ma nii ei jäta. Ma teile näitan, kuidas koeri ula peale lasta! On aeg säärastratele isandatele tähelepanu pöörata, kes ei taha määrustele alistuda! Kui teda lurjust trahvitakse, küll ta siis mul teab, mis tähendab koer ja muud hulkuvad elajad! Ma talle näitan, kuidas Luukas õlut teeb!... Jeldõrin,“ pöördub ülevaataja linnavahi poole: „kuula järele, kelle koer see on, ja koosta protokoll! Aga koer tuleb hävitada. Otsemaid! Ta on kindlasti marutõbine... Kelle koer see on, küsin ma?“

„See on vist kindral Žigalovi oma!“ lausub keegi rahva hulgest.

„Kindral Žigalovi oma? Hm!... Võta mul palitu seljast, Jeldõrin... Päris kole, kui palav! On vist vihm tulemas... Ainult ühest asjast ei saa ma aru: kuidas ta võis sind hammustada?“ pöördub Otšumelov Hrjukini poole. „Kuidas ta su sõrmeni ulatub? Tema on väike, aga sina oled ju sihuke koljat! Küllap sa vist kriimustasid sõrme naela otsas, pärast aga tuli sul rahapetmise plaan pähe. Sa oled ju... tuntud rahvas! Tunnen ma teid, kuradeid!“

„Tema, teie ausus, tsuskas plotskiga koerale naljapärast näkku, aga koer polnud loll, krapsti kinni... Rumal inimene, teie ausus!“

„Valetad, pimesilm. Kui ei näinud, mis sa siis luiskad? Nende ausus on tark härra ja nemad saavad aru, kes valetab ja kes südametunnistust mööda nagu jumala enese ees... Kuid kui mina valetan, las siis rahukohtunik otsustab. Tal on seaduses öeldud... Tänapäev on kõik üheõiguslikud... Mul endal on vend sandarm... kui tahate teada...“

„Mitte targutada!“

„Ei, see pole kindrali koer...“ tähendab linnavaht sügavamõtteliselt. „Kindralil ei ole sääraseid. Tal on enamasti linnukoerad...“

„Sa tead seda kindlasti?“

„Kindlasti, teie ausus...“

„Ma tean seda isegi. Kindrali koerad on kallid, puhast tõugu, aga see on — kurat teab mis! Pole karva ega nägu... ainult selge nurjatus. Satuks säärane koer Peterburis või Moskvast ette, kas teate, mis siis oleks? Seal ei vaadataks seaduseraamatusse, vaid silmapilk — kärva! Sina, Hrjukin, oled kannatanud ja ära seda asja nõnda jäta... Peab õpetust andma! On aeg...“

„Aga võib olla, et on kindrali oma...“ mõtleb linnavaht valjult. „Ega talle ole koonule kirjutatud... Nägin toona säärast kindrali õues.“

„Teadagi kindrali oma!“ ütleb hääl rahva hulgast.

„Hm!... Aja mulle, vennas Jeldõrin, palitu selga... Oleks nagu tuul tõusnud... Hakkab jahe... Sa viid ta kindrali juurde ja küsid sealt järele. Ütled, et mina leidsin ja saatsin... Ja ütle, et teda tänavale ei lastaks... Ta on vahest kallis koer, ja kui iga siga hakkab talle plotskit ninna toppima, pea ta siis ära ei rikota. Koer on õrn loom. Aga sina, loru, lase käsi alla! Pole vaja oma rumalat sõrme ette toppida! Ise oled süüdi!...“

„Kindrali kokk tuleb, küsime temalt... Hei, Prohhor! Tule, kallis, siia! Vaata seda koera... Kas on teie oma?“

„Mis sa mõtled! Seesuguseid pole meil eluilmaski olnud!“

„Pole siin midagi pikalt pärida,“ ütleb Otšumelov. „Ta on hulgas! Pole vaja kaua kõnelda... Kui ma ütlesin, et on hulgas, siis ta on ka hulgas... Hävitada, ja sellega on loril lõpp.“

„See pole meie oma,“ jätkab Prohhor. „See on kindrali venna oma, kes toona saabus. Meie oma ei armasta hurtasid. Nende vend aga küll...“

„Ah siis nende vend on siia sõitnud? Vladimir Ivanõtš?“ pärib Otšumelov, ja kogu ta näole valgub härras naeratus. „Näe, jumalukene! Ja mina ei teadnudki! Külla sõitsid?“

„Külla...“

„Vaata, jumal küll... Tuli igatsus vennakese järele... Aga mina ei teadnudki! Ja see on siis nende koerakene? Väga rõõmustav... Võta ta... Päris kena koerakene... Sihuke terane... Krapsti tollel näpust kinni! Ha-ha-ha... No mis sa värised? Örr... örr... Vihane... võrukael sihuke...“

Prohhor kutsub koera kaasa ja lahkub ühes sellega puulao juurest... Rahvas naerab Hrjukini üle.

„Küll ma sinu veel käsile võtan!“ ähvardab teda Otšumelov ja, liües sineli hõlmad kokku, jätkab oma teekonda üle turuplatsi.

Inimene vutlaris

Otse Mironossitskoje küla äärel, vallavanem Prokofi küünis asetusid hiljaksjäänud kütid öömajale. Neid oli ainult kaks: loomaarst Ivan Ivanõtš ja gümnaasiumiõpetaja Burkin. Ivan Ivanõtšil oli võrdlemisi veider kahekordne perekonnanimi — Tšimša-Gimalaiski, mis ei sobinud talle kuidagi, ja teda kutsuti kogu kubermangus lihtsalt ees- ja isanime järgi; ta elas linna lähedal hobusekasvanduses ja sõitis nüüd jahile, et värsket õhku hingata. Gümnaasiumiõpetaja Burkin oli aga igal suvel krahv P. pool külas ja teda peeti ses maakohas juba ammu omaks inimeseks.

Nad ei maganud. Ivan Ivanõtš, pikk, kõhetu, pikkade vurrudega vanamees istus väljas ukse ees ja suitsetas piipu; teda valgustas kuu. Burkin lamas sees heintel ja teda polnud pimedas näha.

Jutustati mitmesuguseid lugusid. Räägiti muu seas sellest, et vallavanema naine Marfa, terve ja nutikas naine, polnud kogu oma elu jooksul sünnikülast kuskil kaugemal käinud, kunagi linna ega raudteed näinud, aga viimased kümme aastat istus ühtesoodu ahju taga ning tuli välja ainult öösiti.

„Mis selles imelikk!“ ütles Burkin. „Loomult üksildasi inimesi, kes nagu erak-vähk või tigu püüavad sulguda oma koosse, pole maailmas vähe. Võib-olla on see atavismi nähtus, tagasi-pöördumine sellesse aega, mil inimese esiisa polnud veel seltskondlik loom ja elas üksi oma koopas, aga võib-olla on see lihtsalt üks inimkarakterit eriliike, — kes teab? Ma pole loodusloolane ega ole minu ülesandeks sääraseid küsimusi puudutada: ma tahan ainult öelda, et sellised inimesed nagu Marfa pole haruldased nähtused. Jah, ei ole vaja kaugelt otsida, paari kuu eest suri meil linnas keegi Belikov, kreeka keele õpetaja, minu seltsimees. Te olete tast muidugi kuulnud. Ta oli ses suhtes tähelepandav, et ta alati, ka kõige parema ilmaga, väljus kodust kalosside ja vihmavarjuga ning ilmtingimata soojas vateeritud palitus. Ja vihmavari oli tal tupes ja uur seemisnahast kotikeses, ja kui ta oma sulle-

noa välja võttis, et pliiatsit teritada, siis oli seegi vutlaris; ning nägugi näis tal olevat nagu vutlaris, sest ta varjas seda alati ülestõstetud kraega. Ta kandis tumedaid prille ja kampsunit, toppis kõrvad täis puuvilla, ning kui istus voorimehetroskale, siis käskis kummi üles tõsta. Ühe sõnaga, selle inimese juures avaldus pidev ja taltsutamatu püüd ennast koorega ümbritseda, enesele nii öelda vutlarit luua, mis oleks teda eraldanud, kaitsenud välismõjude eest. Tõelisus ärritas teda, hirmutas, hoidis pidevas ärevuses, ja võib-olla selleks, et õigustada oma argust, oma vastumeelsust oleviku vastu, ülistas ta ikka minevikku ning seda, mida kunagi polnud; ja vanad keeled, mida ta õpetas, olid talle sisuliselt samad kalosid ja vihmavari, mille taha ta tõelise elu eest pugus.

„Oo, kui kõlav, kui kaunis on kreeka keel!“ ütles ta magusa ilmega; ja nagu oma sõnade tõenduseks lausus ta silmi pilutades ning sõrme tõstes: „Antropos!“

Samuti püüdis Belikov oma mõtteid vutlari peita. Talle olid selged ainult tsirkulaarid ja ajaleheartiklid, milles midagi keelati. Kui tsirkulaaris keelati õpilastel õhtul pärast kella üheksat tänaval liikuda või kui mõnes artiklis keelati kehalikku armastust, siis oli see talle selge, kindel; keelatud — ja asi nudi. Kuid lubadustes ja päri-olekus peitus temale ikka kahtlane element, midagi ebatäpset ning tumedat. Kui linnas lubati asutada dramaatiline ring või lugemislaud või teemaja, siis kõngutas ta pead ja lausus tasa:

„Nojaa, muidugi, eks ta ole, see on ju kõik ilus, kui ainult midagi ei peaks juhtuma.“

Kõiksugused üleastumised, kõrvalekaldumised, taganemised reegleist tegid ta nukraks, kuigi oleks pidanud arvama, et mis on temal sellega tegemist. Kui mõni kolleeg hilines palvusele või kandus kuuldusi mõnest gümnaasiastide tembust või nähti klassidaami hilja õhtul ohvitseriga, siis oli ta väga ärevil ja rääkis ikka, et kui ainult midagi ei juhtuks. Aga pedagoogilise nõukogu koosolekuil ta otse vaevas oma ettevaatuse, umbusu ja puht-vutlaarsete kaalutlustega ses suunas, et vaata, poiss- ja tütarlastegümnaasiumes käitub noorsugu halvasti, käratseb väga klassides, — ah, kui see ometi ülemuse kõrvu ei ulatuks, ah, kui ometi midagi ei juhtuks; — ja kui teisest klassist välja heita Petrov, aga neljandast Jegorov, siis oleks väga hea. Ja mis oli? Oma õhkamistega, vigisemisega, oma tumedate prillidega kahvatul pisikesel näol — teate, pisikesel nagu tuhkru nägu — ta vaevas meid kõiki, ja me andsime järele, alandasime Petrovil ja Jegorovil elukombe-numbreid, panime nad istuma ning lõppude-lõpuks heitsime nii Petrovi

kui Jegorovi välja. Tal oli imelik komme — käia meie kortereid mööda. Tuleb õpetaja poole, istub ja vaikib ning ikka nagu luurab midagi. Istub sedasi vaikides tunni, teise ja läheb. Seda kutsus ta „heade suhete säilitamiseks seltsimeestega“, ja oli ilmne, et tal meie pool käimine ja istumine oli raske ning et ta käis ainult sellepärast, et pidas seda oma seltsimehelikuks kohuseks. Meie, õpetajad, kartsimet teda. Ja isegi direktor kartis. No vaadake, meie õpetajad on mõtleval rahvas, sügavalt korralik, kasvanud Turgenevi ja Štšedrini mõju all, ometi see inimene, kes käis alati kalosside ja vihmavarjuga, hoidis oma pihus gümnaasiumi terveni viieste aastat! Ja kas ainult gümnaasiumi? Kogu linna! Meie daamid ei korraldanud laupäeviti koduseid lõbustusi, kartes, et ta võib teada saada; ja vaimulikud ei usaldanud tema juuresolekul paastu ajal liha süüa ning kaarte mängida. Sääraste inimeste mõjul nagu Belikov hakati viimase kümne-viieteistkümne aasta jooksul meie linnas kõike kartma. Hakati kartma kõvasti rääkida, kirju saata, tutvusi sõlmida, raamatuid lugeda, hakati kartma vaeseid aidata, lugemist õpetada...“

Ivan Ivanõtš kõhatas, tahtes midagi öelda, kuid süütas enne veel piibu, vaatas kuule ja ütles alles siis aeglaselt:

„Jah. On mõtleval, korralikud olendid, loevad Štšedrinit ja Turgenevit, igasuguseid Buckle'isid ning muid, aga näe, alistusid ometi, talusid... Jah, sedasi see on.“

„Belikov elas samas majas kus minagi,“ jätkas Burkin, „samal korral, ukсед vastamisi, me nägime teineteist tihti ja ma tundsin ta kodust elu. Ning kodus oli sama lugu: halatt, öömüts, aknaluugid, riivid, terve rida igasuguseid keeldusid, piiripanekuid ja — ah, kui ometi midagi ei juhtuks! Paastutoit on kahjulik, aga muud ei või, sest siis öeldakse vahest, et Belikov ei pea paastu, ja ta sõi võiga praetud koha, mis pole paastutoit, kuid mille kohta ei saa ka öelda, et ta seda ei ole. Ta ei pidanud naisteenijat kartuse pärast, et temast halvasti võidaks mõelda, vaid kokka Afanassit, umbes kuuekümne-aastast joodikut ja poolhullu vanameest, kes oli kunagi tentsikuna teeninud ning oskas kuidagi keeta. See Afanassi seisis harilikult ukse kõrval, käed risti, ja pomises sügava ohkega ikka ühte ning sama:

„Küll on aga neid nüüd palju siginenud!“

Belikovi magamistuba oli väike, otsekui kast, säng oli eesriidega. Magama heites kattis ta enese üle pea kinni, oli kuum, lämmatav, suletud ustesse koputas tuul, ahjus undas, köögist kostsid õhked, kurjaennustavad õhked...

Ja tal oli jube vaiba all. Ta kartis, et midagi ometi ei juhtuks, et Afanassi tal kõri maha ei lõikaks, et vargad sisse ei tungiks, ja pärast nägi ta kogu öö rahutuid unesid, hommikul aga, kui me koos gümnaasiumi läksime, oli ta igav, kahvatu — ja oli näha, et rahvarikas gümnaasium, kuhu ta läks, oli kohutav, vastik kogu ta olemusele, ja et temal, loomult erak-inimesel, oli minuga kõrvuti minek raske.

„Juba liialt käratsetakse meil klassides,“ rääkis ta, nagu püüdes seletust otsida oma raskele meeleolule. „See ei kõlba kuhugi.“

Ja kas võite kujutleda, see kreeka keele õpetaja, see inimene vutlaris oleks peaaegu abiellunud.“

Ivan Ivanõtš vaatas kähku kuuri alla ja ütles:

„Naljatatel!“

„Jah, peaaegu abiellus, nii veider kui see ka on. Määrati meile uus ajaloo ja maadeteaduse õpetaja, keegi Kovalenko, Mihhail Savvitš, ukrainlane. Ta ei sõitnud üksi, vaid õe Varinkaga. Mees oli noor, pikk, tõmmu, tohutute kätega, juba näost oli näha, et kõneleb basshäälega, ja tõepoolest hääli nagu tõrrepõhjust: bu-bu-bu... Aga õde pole enam noor, nii umbes kolmekümnene, kuid samuti pikk, sale, mustakulmuline, punapõskne, — ühe sõnaga, mitte preili, vaid marmelaad, ja nii hoogus, kärarikas, laulab aga väikevene romansse ja lõgistab naerda. Ei vajatud palju, et häälel-kalt naerma pista: ha-ha-ha! Esimene põhjalik tutvumine toimus meil Kovalenkodega, nagu mäletan, direktori nimepäeval. Kesk karme, pingutatud-igavaid pedagooge, kes isegi nimepäevadele lähuvad kohuse pärast, näeme äkki, et uus Aphrodite on vahust sündinud: käib, käed puusas, naerab, laulab, tantsib... Ta laulis tundmusega „Puhuvaid tuuli“, siis veel üht romanssi ja veel, ning võlus meid kõiki, — kõiki, isegi Belikovi. Ta istus preili juurde ja lausus magusalt naeratades:

„Väikevene keel meenutab oma õrnuse ja meeldiva kõlavusega vanakreeka keelt.“

See oli preilile meelitav, ja ta hakkas talle tundmuse ja veenusega jutustama, et tal on Gadjatši kreisis talu, aga talus elab emakene, ja seal on sellised pirnid, sellised melonid, sellised „kabakid“! Ukrainlased kutsuvad nimelt kõrvitsaid „kabakkideks“ (kõrtsideks), kõrtse aga „sinkideks“, ja nende juures keedetakse peedi- ja sinikapsa-borštši — „nii maitsvat, nii maitsvat, et lihtsalt — hirmus!“

Meie kuulasime ja kuulasime, ning äkki üllatas meid üks ja sama mõte.

„Aga oleks hea neid paari panna,“ ütles mulle direktori proua tasa.

Meile meenus miskipärast, et meie Belikov pole abielus, ja meile näis nüüd veider, et me seda polnud siamaale märganud, et olime ta elu sellise tähtsa üksikasja silmist lasknud. Kuidas ta üldse suhtub naisterahvasse, kuidas lahendab enese jaoks seda igapäevast küsimust? Varem ei huvitanud see meid üldse mitte, võib-olla me ei oletanud isegi mõtet, et inimene, kes kannab iga-suguse ilmaga kalosse ja magab eesriide taga, võiks armastada.

„Belikov on juba ammu üle neljakümne, aga tema on kolmekümnene...“ seletas direktori proua oma mõtet. „Mulle näib, et ta läheks Belikovile.“

Mis ei tehta meil provintsis igavuse pärast, kui palju tarbetut, lolli! Ja seda sellepärast, et ei tehta seda, mis vaja. Noh, mil-leks oli meil äkki tarvis abiellu panna seda Belikovi, keda ei võinud isegi kujutleda naisemehena? Direktori proua, inspektori proua ja kõik meie gümnaasiumi daamid elustusid, muutusid isegi ilusamaks, otsekui oleksid äkki näinud oma elu eesmärki. Direktori proua võtab teatris looži, ja me näeme — ta loožis istub Varinka nagu mingi vaulind, sätendav, õnnelik, ja tema kõrval Belikov, väike, kägeras, nagu oleks ta tangidega kodust välja kistud. Ma korraldan õhtupeo, ning daamid nõuavad, et ma tingimata kutsuksin ka Belikovi ja Varinka. Ühe sõnaga, masin töötas täie hooga. Selgus, et Varinkal pole midagi mehelemineku vastu. Elada venna juures polnud tal just eriti lõbus, ainult seda tegidki, et päevade kaupa vaidlesid ja sõimlesid. Siin on teile etendus: läheb Kovalenko mööda tänavat, pikk tüse koljat, väljaõmmeldud pluusiga, juuksetutt langeb mütsi alt laubale; ühes käes on tal raamatupakk, teises jäme, jändrik kepp. Tema taga läheb õde, samuti raamatutega.

„Kuid sina, Mihhailik, pole seda lugenudki!“ vaidleb õde valjult. „Ma sulle ütlen ja vannun, sa pole seda üldse lugenud!“

„Aga mina ütlen sulle, et lugesin!“ kisendab Kovalenko, põrutades kepiga vastu kõnniteed.

„Ah, mu jumal, Mintšik! Mis sa ometi vihastad, meil on ju põhimõtteline jutt.“

„Aga mina ütlen sulle, et lugesin!“ kisendab Kovalenko veelgi kõvemini.

Ja kodus, kui aga mõni kõrvaline juures, samasugune lahing. Säärane elu kahtlemata tüütas, oleks tahtnud oma nurka, ja ikkagi tuleb arvesse võtta, et siin pole enam aega valida, lähed kellele

tahes, kas või kreeka keele õpetajale. Ja üks ole, meie preilide enamikule on ükskõik, kellele minna, kui ainult saaks minna. Olgu kuidas on, Varinka hakkas meie Belikovi ilmselt eelistama.

Aga Belikov? Ta käis Kovalenko pool just samuti nagu meiegi pool. Tuleb tema poole, istub ja vaikib. Ta vaikib, aga Varinka laulab talle „Puhuvaid tuuli“ või vahib teda mõtlikult oma tumedate silmadega või pistab lõigal naerma:

„Ha-ha-ha!“

Armuasjus, eriti aga abiellumises etendab kõrvaline sisendus suurt osa. Kõik — nii seltsimehed kui daamid — hakkasid Belikovi veenma, et ta peab abielluma, et tal pole elus enam muud üle jäänud kui abielluda; me kõik soovisime talle õnne, rääkisime tähtsate nägudega igasuguseid labasusi, ses laadis ja sedasi, et naitumine on väga tõsine samm; liiatigi polnud Varinka inetu, oli huvitav, ta oli riiginõuniku tütar, tal oli talu, aga kõigepealt, see oli esimene naisterahvas, kes suhtus temasse sõbralikult, südamlikult, — Belikovi pea hakkas ringi käima ja ta otsustas, et peab tõepoolest abielluma.

„Vaat siin olekski tal õige aeg olnud kalossid ja viimavari ära võtta,“ lausus Ivan Ivanõtš.

„Kujutlege, et see osutus võimatuks. Ta asetaski Varinka pildi oma lauale ja käis ikka minu poole ning rääkis Varinkast, perekonnaelust, sellest, et naisevõtmine on tõsine samm, oli tihti Kovalenkode pool, kuid ta eluviisid ei muutunud karvavõrdki. Otse vastupidi, abiellumise otsus mõjus temasse kuidagi haiglaselt; ta jäi kõhnaks, kahvatuks ja tõmbus nähtavasti veelgi sügavamale oma vutlari.

„Varvara Savvišna meeldib mulle,“ rääkis ta minule nõrga virila naeratusega: „ja ma tean, et iga inimene peab abielluma, kuid... kõik see, kas teate, juhtus kuidagi äkki... Peab järele mõtlema.“

„Mis siin veel mõelda?“ ütlen ma talle. „Abielluge, see on kõik.“

„Ei, abiellumine on tõsine samm, tuleb enne kaaluda eelolevaid kohustusi, vastutust... et pärast midagi ei juhtuks. See teeb mu nii rahutuks, et ma nüüd ühtegi ööd ei maga. Ja pean tunnistama, ma kardan: temal ja ta vennal on mingi imelik mõttelaad, nad kõnelevad, kas teate, kuidagi isevärki, ning karakter on väga elav. Abiellud, aga pärast, võta kinni, satud veel mõnesse sekeldusse.“

Ja ta ei teinud ettepanekut, lükkas ühtesoodu edasi, direktori proua ja kõigi meie daamide suureks meelepahaks; kaalus ikka eelolevaid kohustusi ja vastutust, aga ühtlasi jalutas peaaegu iga päev Varinkaga, võib-olla mõtles, et see on nii vajalik tema seisundis, ning käis minu pool, et rääkida perekonnaelust. Ja tõenäoliselt olekski ta lõpuks ettepaneku teinud ja oleks teostunud üks neid tarbetuid, rumalaid abielusid, milliseid teostub meil igavuse ja jõudeoleku pärast tuhandeid, kui poleks äkki juhtunud *kolossalisches Skandal*. Peab ütleva, et Varinka vend Kovalenko esimesest tutvuse päevast peale vihkas Belikovi ega võinud teda kannatada.

„Ma ei mõista,“ ütles ta meile, kehitades õlgu: „ei mõista, kuidas te seedite seda luurijat, seda läilat lõusta. Eh, mu härrad, kuidas te võite siin ometi elada! Öhkkond on teil lämmatav, läpane. Kas teie olete pedagoogid, õpetajad? Te olete aukraadide-kütid, teil pole teaduse tempel, vaid kombulusvalitsus, teie juures haiseb hapult nagu politseiputka. Ei, vennikesed, elan veel pisut aega teie pool ja sõidan siis kodutallu ja püüan seal vähkisiid ning õpetan lastele lugemist. Sõidan minema, aga teie jääge siia oma juudaga, — et ta lõhki läheks!“

Või ta naeris valjult, naeris kuni pisarateni, kord bassi, kord peene piiksuva häälega, ja päris minult käsi laotades:

„Mes ta mu pool istub? Mes ta tahab? Istub ja vahib.“

Ta andis Belikovile isegi nime „õgib jüsku ämmelgas“. Ja mõistagi, me hoidusime temaga sellest kõnelemast, et ta õde Varinka kavatseb selle ämblikuga abielluda. Ja kui kord direktori proua talle mõista andis, et oleks hea ta õde sellise soliidse, kõigi poolt austatud inimesega nagu Belikov paari panna, siis kortsutas ta kulmusid ning urises:

„Pole minu asi. Mingu kas või rästikmaole, kuid mina ei armasta võõrastesse asjadesse segada.“

Nüüd kuulake, mis edasi. Keegi naljavend joonistas karikaatuuri: läheb Belikov kalossidega, püksisääred üles keeratud, vihmavari peal, ja Varinka tema käe kõrval; allkiri: „armunud antropos“. Ilme on tabatud, kas mõistate, otse imeväärsest. — Kunstnik oli töötanud vist mõnegi öö, sest kõik mees- ja naisgümnaasiumi õpetajad, seminari õpetajad, ametnikud, — kõik said oma eksemplari. Sai ka Belikov. Karikatuur avaldas temale kõige raskemat muljet.“

Väljume koos kodust, — see oli just esimesel mail, pühapäeval, ja me kõik, õpetajad ja gümnaasiastid, olime otsustanud gümnaasiu-

mi juures kokku tulla ning siis jala üheskoos linna taha metsa minna, — väljume, aga Belikov on roheline, piksepilvest süngem.

„Milliseid pahu, tagedaid inimesi on olemas!“ lausus ta ja tema huuled värisesid.

Mul hakkas tast isegi hale. Lähme, ja äkki, kas võite kujutleda, kihutab Kovalenko jalgrattal, aga tema taga Varinka, samuti jalgrattal, õhetav, väsinud, kuid lõbus, rõõmus.

„Meie,“ hüüab ta: „sõidame ette! On juba nii ilus ilm, nii ilus, et otse hirmus!“

Ja mõlemad kadusid. Mu Belikov muutus rohelisest valgeks ja otsekuu tardus. Peatus ja vahib mulle otsa...

„Lubage, mis see siis on?“ küsis ta. „Või petab mind vahest silmanägemine? Kas gümnaasiumi õpetajail ja naisterahvail on viisakas jalgrattal sõita?“

„Mis siin siis ebaviisakat on?“ ütlesin mina. „Las kihutavad enese lustiks.“

„Aga kuidas on see võimalik?“ karjatas ta, imestades minu rahu. „Mis te ometi räägite?!“

Ja ta oli nii põrutatud, et ei tahtnud edasi tulla, vaid pöördus koju.

Teisel päeval hõõrus ta kogu aeg närvlikult käsi ja võpatas, ning ta näost oli näha, et tal pole hea olla. Ja ta lahkus poolelt töölt, mis juhtus temaga esimest korda elus. Ei ka lõunastanud. Aga õhtu eel rõivastus soojemalt, kuigi väljas oli sootuks suvine ilm, ja komberdas Kovalenkode poole. Varinka polnud kodus, ta leidis eest ainult venna.

„Olge head, istuge,“ lausus Kovalenko külmalt ja kortsutas kulme; ta nägu oli ära magatud, ta puhkas just pärast lõunat, ja oli väga pahas tujus.

Belikov istus vaikides kümme-kümmekond minutit ja algas siis:

„Ma tulin teie poole, et oma südant kergendada. Mul on väga, väga raske. Keegi mõnitaja on joonistanud naeruväärsel kujul minu ja veel ühe teise isiku, kes on meile kummalegi lähedane. Pean oma kohuseks tõendada, et minul pole sellega midagi tegemist... Ma pole selliseks pilkeks mingit põhjust andnud, — vastupidi, ma olen kogu aeg käitunud nagu täitsa korralik inimene.“

Kovalenko istus mossis ja vaikis. Belikov ootas pisut ja jätkas siis tasase, kurva häälega:

„Ja mul on teile veel midagi öelda. Ma teenin juba kaua, aga teie alles algate teenistust, ja ma pean oma kohuseks, nagu vanem

seltsimees, teid hoiatada. Te sõidate jalgrattal, aga see lõbu on täitsa ebaviisakas noorsoo kasvatajale.“

„Miks siis?“ küsis Kovalenko basshäälega.

„Kuid kas seda on tarvis veel seletada, Mihhail Savvitš, kas see pole enesestki selge? Kui õpetaja sõidab jalgrattal, mis jääb siis õpilastele üle? Neile jääb üle ainult pea peal käia! Ja kui see kord pole tsirkulaariga lubatud, siis ei või seda. Ma jahmusin eile! Kui ma nägin teie õde, läks mu silmade ees pimedaks. Nais-terahvas või tütarlaps jalgrattal — see on kole!“

„Mis te õieti soovite?“

„Ma soovin ainult ühte — teid hoiatada, Mihhail Savvitš. Te olete noor inimene, teil on tulevik ees, peab käituma väga, väga ettevaatlikult, teie aga trotsite, oh, kuidas trotsite! Te käite välja-õmmeldud särgiga, ühtesoodu mingisuguste raamatutega tänaval, ja nüüd veel jalgratas. Sellest, et teie ja teie õde sõidate jalgrattal, kuuleb direktor, siis läheb kuni kuraatorini... Mis sellest head tuleb?“

„Et mina ja mu õde sõidame jalgrattal, sellega pole kellelgi pistmist!“ ütles Kovalenko ja läks tulipunaseks. „Aga kes hakkab minu kodustesse ja perekondlikesse asjadesse segama, selle saadan ma kus tuline kurat.“

Belikov läks näost valgeks ja tõusis.

„Kui te minuga sellises toonis räägite, siis ei või ma jätkata,“ ütles ta. „Ja palun teid mitte kunagi minu juuresolekul ülemate kohta nõnda väljendada. Te peate võimudesse austusega suhtuma.“

„Aga kas ma ütlesin võimudest midagi halba?“ küsis Kovalenko, vaadates teda vihaselt. „Palun, jätke mind rahule. Ma olen aus inimene ega soovi säärase isandaga nagu teie rääkida. Ma ei armasta keelikuid.“

Belikov hakkas närvlikult rabelema ja riietuma, jubedus-ilme näol. Sest ta kuulis ju esimest korda elus sääraseid jämedusi.

„Võite rääkida, mis soovite,“ ütles ta, väljudes eeskojast trepikäigule. „Ma pean teid ainult hoiatama: vahest on meid keegi pealt kuulanud, ja et meie kõnelust mitte teisiti ei seletataks ja vahest midagi ei juhtuks, pean ma härra direktorile meie kõneluse sisu ette kandma... peajoontes. Olen kohustatud seda tegema.“

„Ette kandma? Mine, kann!“

Kovalenko haaras tal tagant kraest kinni ja tõukas ning Belikov lendas trepist alla, kolistades oma kalossidega. Trepp oli

kõrge, järsk, kuid ta veeres õnnelikult alla; tõusis siis ja puudutas oma nina: kas prillid on terved? Kuid just sellal, kui ta treppi mööda lendas, astus Varinka sisse ja ühes temaga kaks daami; nad seisid all ja vaatasid — ning Belikovile oli see kõige hirksam. Parem näis olevat kaela, mõlemaid sääri murda kui naeruväärseks saada; sest nüüd kuuleb sest kogu linn, läheb kuni direktorini, kuraatorini, — ah, kui ometi midagi ei juhtuks! — joonistatakse uus karikatuur ning kõik lõpeb sellega, et kästakse esitada lahku-mispalve...

Kui ta tõusis, tundis Varinka tema ära, ja nähes ta naeruväärset nägu, kortsutatud palitut, kalosse, ning mitte mõistes, milles on lugu, arvates, et ta ise kogemata kukkus, ei suutnud ta ennast taltsutada, vaid pistis üle kogu maja naerma:

„Ha-ha-ha!“

Ja selle purskava, heliseva „ha-ha-ha-ga“ lõppeski kõik: nii kosi-mine kui ka Belikovi maine olemasolu. Ta ei kuulnud midagi, mis rääkis Varinka, ega näinud midagi. Jõudnud koju, koristas ta kõigepealt päevapildi laualt, heitis siis pikali ega tõusnudki enam.

Kolme päeva pärast tuli Afanassi minu poole ja küsis, kas ei peaks tohtri järele saatma, sest härraga on vist midagi lahti. Ma läksin Belikovi poole. Ta lamas eesriide taga, vaip peal, ja vaikis; küsid temalt midagi, aga tema ainult „ei“-„jaa“ — ega piiksugi rohkem. Ta lamab, aga ta ümber liigub Afanassi, sünge, mossis, ja õhkab sügavasti; ning lõhnab viinast nagu kõrts.

Kuu aja pärast suri Belikov. Matustel olime kõik, see on mõle-mad gümnaasiumid ja seminar. Nüüd, kui ta kirstus lamas, oli ta ilme pehme, meeldiv, isegi lõbus, otsekui oleks ta rõõmustanud, et ta lõpuks vutlari asetati, kust ta enam kunagi ei välju. Jah, ta saavutas oma ideaali! Ja otsekui tema auks oli matuste ajal som-pus, vihmane ilm ja kõik me olime kalosside ning vihmavarjudega. Ka Varinka oli matustel, ja kui kirstu hauda lasti, puhkes ta nutma. Ma märkasin, et ukrainlannad ainult nutavad või naera-vad, vahepealset meeoleolu neil ei ole.

Pea tunnistama, säärase inimeste matmine nagu Belikov on suur mõnu. Kui me kalmistult tagasi tulime, siis olid meil tagasi-hoidlikud paastunäod; keegi ei tahtnud väljendada seda mõnutun-net, mis sarnles sellega, mida tundsimme juba ammu-ammu, alles lapsepõlves, kui täiskasvanud kodunt ära sõitsid ja me tunni või paar aeda mööda jooksimet, nautides täielikku vabadust. Ah, va-

badus, vabadus! Isegi viibe, isegi nõrk lootus temale annab hingele tiivad, eks ole tõsi?

Me tulime kalmistult heas tujus tagasi. Kuid ei möödunud üle nädala, ja siis venis elu endiselt, niisama karm, tüütav, mõttetu; elu, mis polnud tsirkulaariga keelatud, kuid ka mitte täielikult lubatud; paremaks ei läinud. Ja tõepoolest, Belikov maeti, aga kui palju samasuguseid inimesi vutlaris jäi alles, kui palju saab neid veelgi olema!“

„Nõndaks see on,“ lausus Ivan Ivanõtš ja süütas piibu.

„Kui palju saab neid veelgi olema!“ kordas Burkin.

Gümnaasiumiõpetaja väljus küünist. See oli lühikest kasvu mees, paks, täitsa kiilaspäine, musta habemega peaaegu vööni; ja ühes temaga väljus kaks koera.

„Kuu, milline kuu!“ ütles ta üles vaadates.

Oli juba kesköö. Paremal pool paistis kogu küla, pikk tanum venis versta viis kaugele. Kõik oli vajunud vaiksesse, sügavasse unne; ei liikumist ega häält, ei usukski, et looduses võib olla nii vaikne. Kui kuuvalgusel ööl näed laia külatanumat ta onnide, kuhjade, magavate pajudega, siis tekib hinges vaikus; ses rahus, peitunud öistes varjudesse oma töödest, hooltest ja muredest, on see tanum vagune, nukker, kaunis, ja näib, et tähedki vaatlevad teda sõbralikult ja liigutatult ja et kurjust pole enam maa peal ning kõik on hästi. Vasakul algas küla ääres väli; ta oli kaugele näha, kuni taevarannani, ja kogu sellel kuuvalgusesse uputatud välja avarusel polnud samuti mitte mingit liikumist ega häält.

„Nõndaks see on,“ kordas Ivan Ivanõtš. „Aga kas see, et me elame linna läpasuses ja kitsuses, kirjutame tarbetuid pabereid, mängime vinti — kas seegi pole vutlar? Ja kas see, et me vedame kogu elu päevavaraste, tülinorijate, rumalate, laisklevate naiste seltsis, kõneleme ja kuulame igasugust loba — kas seegi pole vutlar? Kui soovite, ma jutustan teile ühe väga õpetliku loo.“

„Ei, aeg on juba magada,“ ütles Burkin. „Homseni!“

Mõlemad läksid küüni ja heitsid heintele. Ja mõlemad katsid enese kinni ning tukkusid, kui kostsid äkki kerged sammud: kõpp, kõpp... Keegi kõndis küüni lähedal; astub mõned sammud ja peatub, aga hetk hiljem jälle: kõpp, kõpp... Koerad hakkasid urisema.

„Seal käib Marfa,“ ütles Burkin.

Sammud vaikisid.

„Näha ja kuulda, kuidas valetatakse,“ lausus Ivan Ivanõtš, käändudes teisele küljele, „ja sind ennast lollpeaks kutsutakse, et sa seda valet talud, kannatada haavusi, alandusi, julgemata avalikult öelda, et sa oled ausate, vabade inimeste poolt, ja isegi valetada, naeratada, ja kõike seda leivapalukese pärast, sooja nurgakese pärast, mingisuguse aukraadikese pärast, mille hind on kross, — ei, nii ei või enam elada!“

„Noh, see on teil juba teisest ooperist, Ivan Ivanõtš,“ ütles õpetaja. „Jäägem magama.“

Ja kümnekonna minuti pärast Burkin juba magas. Kuid Ivan Ivanõtš vähkres ikka küljelt küljele ja õhkas, siis aga tõusis, tuli jälle välja ja, istunud ukse kõrvale, süttas piibu.

Tõlkinud Friedebert Tuglas.

Kuidas karastus teras

(Katkendeid)

1. Žuhrai ja Pavel Kortšagin.

...Ja suur, tugev inimene, veendunud bolševik, meretuultes karastunud, tuhande üheksasaja viieteistkümnendast aastast saadik Vene Sotsiaaldemokraatliku Tööliste (bolševikkude) Partei liige, Balti mere mädrus Fedor Žuhrai jutustas julma elutõtt talle vaimustatult otsavahtivale noorele kütjale.

„Mina, vennake, olin lapsepõlves samasugune nagu sina,“ kõnles ta. „Ei teadnud, kuhu jõudu panna, mu taltsutamatu loomus otsis endale väljapääsu. Elasin vaesuses. Vaatasin mõnikord täissöönud, väljaehitud härrasmeeste poegi, ja viha võttis võimust. Sageli peksin neid armetult, aga ega sellest midagi ei tulnud — välja arvatud hirmus sarjamine isalt. Üksikult võideldes ei saa elu teiseks muuta. Sinul, Pavluša, on kõik eeldused, et saada heaks töölisasja eestvõitlejaks. Ainult noor oled veel ja arusaamine klassivõitlusest on sul nõrk. Küll mina juba näitan sulle õiget teed, sest tean, et sinust saab asja. Tasaseid ja võituid ma ei salli. Nüüd on kogu maal puhkenud tulekahju. Orjad on üles tõusnud ja vanale elule tehakse lõpp. Aga selleks on vaja vahvaid inimesi, mitte memmepoegi, vaid tugeva loomuga inimesi, kes enne võitlust ei poe pragude vahele nagu prussakad valguse eest, vaid kes võitlevad halastamatult.“

Ta lõi tugevasti rusikaga vastu lauda.

Žuhrai tõusis püsti. Käsi taskuisse surudes kõndis ta süngena toas edasi-tagasi.

Fedorit näris jõudeolek. Ta kahetses väga, et ta jäi sellesse linnakesse, ja pidades enda edasist siiajäämist kahjulikuks, otsustas ta kindlasti läbi rinde punastele väeosadele vastu minna.

Linna jäi rühm üheksast partei liikmest, kes pidi tööd jätkama.

„Tulete toime ka ilma minuta, aga mina ei saa enam käsi süles hoides istuda. Nüüd on küllalt, niikuinii lõin siin surnuks üheksa kuud,“ mõtles Žuhrai ärritunult.

„Kes sa oled niisugune, Fedor?“ küsis talt Pavel kord.

Käsi taskuisse surudes tõsis Žuhrai püsti. Ta ei mõistnud kohe küsimust.

„Kas sa siis ei tea, kes ma olen?“

„Mõtlen, et oled bolševik või kommunist,“ vastas Pavel tasa.

Žuhrai hakkas naerma ja koputas naljatades oma laiale rinnale, mida kattis triibuline särk.

„See on selge, vennake. See on samasugune tõik nagu see, et bolševik ja kommunist on üks ja seesama.“ Ja ta muutus kohe tõsiseks. „Kui sa sellest aru saad, siis pea meeles, et mitte kunagi ega kellelegi ei maksa sellest kõnelda, kui sa ei taha, et mul sooled välja lastakse. Said aru?“

„Sain,“ vastas Pavel kindlalt...

2. Kortšagin vabastab Žuhrai.

Olles astunud kümme sammu, nägi Liisa, kuidas käänaku tagant kaks inimest kiviteele astus. Ees kõndis rässakas tööline, laia rinnaga, kandes nõõpimata kuube, mille alt paistis vöödiline särk, ja musta, laubale tõmmatud sonimütsi. Ta silma juures oli tumesinine laik verevalumist.

Ta astus kindlalt pisut kaardunud jalgadega, milles kandis kol-laseid lühikeste säärtega saapaid.

Kolm sammu tema järel, toetades tääki peaaegu ta selja vastu, kõndis petljuralane hallis ülekuues, kaks padrunitaskut vööl.

Karvase mütsi alt vahtis vahistatu kuklasse kaks kitsast, valvsat silma. Kollased, mahorkast suitsenud vurrud kahele poole harevil.

Pisut aeglasemalt astudes läks Liisa teisele poole teed. Tema tagant astus kiviteele Pavel.

Pöördudes teel paremale, maja poole, nägi ka tema minejaid.

Ta jalad nagu kasvasid maa külge. Eelmises ta tundis kohe ära Žuhrai.

„Siis sellepärast ta ei tulnudki tagasi!“

Žuhrai lähenes. Kortšagini süda peksis hirmsasti. Mõtted ajasid üksteist taga, oli võimata neid koondada, neile kuju anda. Aeg otsustamiseks oli liiga lühike. Üks oli selge: Žuhrai hukub.

Ja silmitsedes lähenejaid, Pavel kaotas enda teda valdavate tunnete rägastikus.

„Mis teha?“

Viimasel minutil meenus talle: taskus on revolver. Niipea kui nad mööduvad, kihutada kuul selga tolele püssiga mehele, ja siis on Fedor vaba. See hetkeline otsus lõpetas mõtete tantsu. Tugevasti, peaaegu valusasti surus ta hambad kokku. Eks ütelnud Fedor talle alles eile: „Selleks on vaja vahvaid mehi...“

Pavel vaatas ruttu tagasi. Tänav, mis viis linna, oli tühi. Sel polnud ainsatki hinge. Ees tõttas lühikeses kevadmantlis naisekoguke. Tema ei häiri. Teist tänavat ristteest kõrval ta ei näinud. Ainult eemal, jaama viival teel oli näha inimkujusid.

Pavel astus kivitee äärde. Žuhrai nägi Kortšaginit, kui see oli mõne sammu kaugusel.

Viskas talle pilgu ühe silmaga, tihedad kulmud võpatasid. Tun-dis ära ja peatas ootamatusest sammu. Ta selg tõukus täägi otsa.

„Hei, sina, liigu edasi, muidu kütan sind püssipäraga!“ kriiskas valvur teravalt sisistades.

Žuhrai hakkas kiiremini astuma. Ta tahtis Pavelile midagi öelda, ent hoidus sellest ja viipas käega nagu tervituseks.

Kartes äratada punavurru tähelepanu, Pavel laskis Žuhrai endast mööda ja pöördus kõrvale, nagu oleks talle täiesti ükskõik, mis sünnib.

Peas aga surises erutav mõte:

„Kui ma tulistan teda ja lasen viltu, kuul võib tungida Žuhraisse...“

Kas võis veel mõtelda, kui petljuralane seisis juba kõrval?

Ja juhtus nõnda: punavurruline valvur jõudis Paveli kohale; Kortšagin hüppas talle ootamatult juurde ja, haarates püssi, painutas selle järsu liigutusega vastu maad.

Täak kraapsas klirinaga kivi.

Petljuralane ei oodanud kallaletungi ja sattus hetkeks segadusse, kuid sealsamas tõmbas kohe püssi kõigest jõust enda poole. Kuid kogu kehaga relvale laskudes hoidis Pavel seda enda käes. Kärgetas pauk. Kuul sattus kivi vastu, pörkas sealt vihinal tagasi ja jooksis kraavi.

Kuuldes pauku, hüppas Žuhrai kõrvale ja pöördus ümber. Valvur püüdis kogu jõust püssi Pavka käest ära kiskuda. Ta keerutas seda, väänates seejuures poisi käsi. Pavel aga püssi lahti ei lasknud. Siis viskas metsikuks muutunud petljuralane Paveli järsu liigutusega maha. Ent ei õnnestunud ka see katse püssi

vabastada. Sillutisele prantsatades tõmbas Pavel valvuri endaga kaasa ega olnud jõudu, mis oleks sundinud teda sel hetkel relva käest andma.

Kahe hüppega oli Žuhrai ta kõrval. Tehes vägeva kaare, vuhises ta raudne rusikas valvurile pähe, ja sekund hiljem, lahti kistud maaslebavast Pavkast ja saanud näkku kaks tinarasket hoopi, vee-res petljuralane raske kotina kraavi.

Samad tugevad käed tõstsid Pavka üles ja panid ta jalule.

3. Serjoža Bružžak.

Kaevikuist ümbritsetud ja okastraatvõrkudesse mähitud linnake ärkas ja uinus kogu nädala suurtükkide ohke ja püssitule ragina saatel. Alles hilisööl jäi vaikseks. Aeg-ajalt katkestasid seda vaikust kohutatud kogupaugud: kobasid üksteise saladusi. Koidikul aga hakkasid inimesed jaamas patarei juures askeldama. Suurtüki must kurk kõhis tigidalt ja hirmsasti. Inimesed tõttasid seda täitma uue tinaportsjoniga. Pommitaja tõmbas nõõrist, maa värises. Küla kohal, mis asetses linnast kolme versta kaugusel ja mille olid vallutanud punased, lendasid vihisedes mürsud, lämmatades kõik teised hääled ja loopides kukkumisel üles purustatud maa kamakaid.

Vanaaegse poola kloostrit õue oli paigutatud punaste patarei. Kloostrit asetses keset küla kõrgel künkal.

Seltsimees Zamostin, partei sõjaväeline komissar, kargas püsti. Ta oli maganud, pea suurtükialusel. Rihma raske mauseriga koomale tõmmates kuulas ta märsu lendu ja ootas selle lõhkest. Õu kajatas ta helisevast häälest:

„Homme magame endid välja, seltsimehed. Tõus-ta!“

Suurtükiväelased olid maganud siinsamas, otse suurtükkide juures. Nad kargasid püsti niisama kähku nagu sõjaväeline komissar. Ainult Sidortšuk viivitas; vastumeelselt tõstis ta unise pea üles.

„On aga jäletised, vaevalt läheb valgeks ja juba nad hauguvad! Milline alatu rahvas!“

Zamostin pahvatas valjusti naerma.

„Taipamatud elemendid, Sidortšuk. Ei arvesta, et sa tahad magada.“

Patareimees tõusis ja urises rahulolematult.

Mõne minuti pärast müristasid kloostrit õues suurtükid, linnas aga lõhkesid mürsud. Suhkruvabriku õõnsa korstna otsa oli laud-

tellinguile seatud vaatluspunkt, kus töötasid petljuralaste ohvitser ja telefonist.

Üles ronisid nad korstnas olevaid raudastmekesi mööda.

Kogu linnake oli nagu peopesal. Siit juhtisid nad suurtükikutlust. Linna piiravate punaste iga liigutus oli neile näha. Täna valitses bolševikkude hulgas elevus. „Zeissi“ abil võis näha nende väeosade liikumist. Mööda raudteed veeres pikkamisi Podolski jaama poole soomusrong, suurtükitulud katkestamata. Tema järel tulid nähtavale jalaväe-ahelikud. Mitu korda viskusid punased rünnakusse, katsudes linnakest vallutada, Setši kasakad aga olid end kindlustanud juurdepääsuteedel, kaevikutes. Ja kaevikutes hakkas keema marutuli. Ümbrust täitis hullumeelne laskude kärin. See kasvas üheksainsaks mõirgeks, tõustes rünnaku hetkel kõrgeima pingeni. Ja vastu võetud tinavihmast ning talumata ebanimlikku pinget, taganesid bolševikkude ahelikud, jättes võitlusväljale liikumatud inimkehad.

Täna muutusid rünnakud linnakesele üha visamaks, üha sagedamaks. Õhk viskleb rahutult suurtükikutlustusest. Vabrikukorstna tipust on näha, kuidas bolševikkude ahelikud — kukkudes ja komistades — pidurdamata edasi liiguvad. Nad on peaaegu valutanud jaama. Setši kasakad olid tõmmanud võitlusse kõik käepärast olnud reservid, ei suutnud aga täita jaamas tekkinud lünka. Täis meelegeitlikku kindlust, tungisid bolševikkude ahelikud jaama ümber olevaile tänavale. Lühikeses hirmsas rünnakus välja tõrjutud oma viimaselt positsioonilt — eeslinna aedadest ja juurvilja-aedadest, söötsid jaama kaitsnud kolmanda Setši kütipolgu petljuralased korratute, laialipillatud salkadena linna. Neile toibumiseks, peatumiseks mahti andmata, täitsid punaarmee ahelikud tänavad, pühkides täägirünnakuga teelt kõik tõkkepostid.

Mingi jõud ei suutnud enam Serjoža Bruzžak'i keldris hoida, kuhu olid kogunenud ta perekond ja lähemad naabrid. Teda tõmbas üles. Hoolimata ema protestidest, ronis ta jahedast keldrist välja. Põrisedes ja igasse külge tulistades möödus parajasti majast soomusauto „Ambur“. Tema järel põgenesid kabuhirmust haaratud petljuralaste ahelikud. Üks Setši meestest jooksis Serjoža õue. Palavikulise rutuga viskas ta endast eemale padrunitasku, kiiveri ja püssi ja kadus üle plangu hüpates juurviljaaedadesse. Serjoža otsustas tänavale vaadata. Teed mööda põgenesid petljuralased edelavaksali poole. Nende taganemist kattis soomusauto. Linna viiv kivitee oli tühi. Korruga kargas teele punaarmee lane. Ta viskus maha ja tulistas piki teed. Tema järel teine, kolmas...

Serjoža näeb neid: nad hoiduvad kummargile ja lasevad joostes. End varjamata jookseb päevitunud, põletikus silmadega hiinlane, alussärgil kuulipildujalindid, mõlemas käes granaat. Kõige ees aga tormab käsikuulipildujaga üsna nooruke punaarmeelane. See oli linna tunginud punaste esimene ahelik. Rõõmutunne valdas Serjožat. Ta sööstis kiviteele ja kisendas nii kuidas jaksas:

„Elagu seltsimehed!“

Puudus vähe, et üllatunud hiinlane teda jalust maha ei löönud. Juba pidi ta poisile vihaselt kallale tungima, aga Serjoža vaimustatud ilme hoidis teda tagasi.

„Kuhu Petljura põgenes?“ kisendas hiinlane hingetult.

Aga Serjoža ei kuulanud teda. Ta jooksis kähku õue, haaras kasaka poolt mahajäetud padrunitasku ja püssi ja kihutas ahelikule järele. Teda märgati alles siis, kui tungiti edelajaama. Olles ära lõiganud mitu mürskudega ja laskemoonaga laaditud ešeloni ja paisanud vaenlase metsa, jäädi peatuma, et hinge tõmmata ja ümber formeeruda. Noor kuulipildur astus Serjoža juurde ja küsis imestades:

„Kust sa oled, seltsimees?“

„Olen kohalik, siitsamast linnakesest; ainult ootasingi, et tuleksite.“

Serjoža piirati punaväelaste poolt ümber.

„Minu teda tunneb,“ naeratas hiinlane rõõmsalt. „Ta kisendas: „Elagu seltsimehed!“ Tema bolševika, meie oma, nool, hea,“ lisas ta, patsutades vaimustatult Serjoža õlale.

Aga Serjoža süda peksis rõõmsalt. Ta võeti kohe vastu nagu oma. Ta vallutas ühes nendega jaama täägivõitlusega.

Linnake elustus. Vaevatud elanikud tulid välja keldrikordadelt ja keldritest ning kippusid väravate juurde, et jälgida punaste väeosade linnasaabumist. Antonina Vassiljevna ja Valja märkasid, et ka Serjoža sammub punaväelaste ridades. Ta kõndis ilma mütsita, padrunitasku vööl ja püss seljas.

Raevunud Antonina Vassiljevna lõi käsi kokku.

Serjoža, tema poeg, oli seganud end kaklusse. Noh, sellest ta niisama ei pääse! Kui ainult mõelda: kõnnib kogu linna ees püssiga! Aga mis saab edasi?

Ja neist mõtteist haaratud, kisendas Antonina Vassiljevna, suutmata end tagasi hoida:

„Serjoža, marss koju! Jalamaid! Küll ma sulle raipele näitan! Küll sa mul veel sõdid!“ Ja ta astus poja poole, kavatsedes teda peatada.

Serjoža aga, tema Serjoža, keda ta oli enam kui kord kõrvust kiskunud, heitis emale karmi pilgu ja lõikas tal sõnad suust, punastades häbist ja solvusest:

„Ära kisenda! Ma ei lähe siit kuhugi!“ Ja peatamata astus ta edasi.

Antonina Vassiljevna kihvatas:

„Ah, või nõnda sa kõneled emaga! Noh, ära sa julge mul pärast seda koju tulla!“

„Ega tulegi!“ hüüdis Serjoža pead pööramata talle vastuseks.

Antonina Vassiljevna jäi üsna segasena teele seisma. Aga mööda liikusid päevitunud, tolmunud võitlejate read.

„Ära nutsa, mammike! Valime su poja komissariks,“ kostis kellegi tugev, pilkav hää.

Rõõmus naer läbis rühma. Roodu ees üritasid tugevad hääled laulu:

Julgesti, vennad, nüüd tööle!

Võitlus teeb tugevaks meid.

Rinnaga priiusemaale

murrame endile teid!

Vägevalt laulsid read kaasa ja ühises kooris kõlas ka Serjoža hele hää. Ta oli leidnud uue perekonna. Ja selles perekonnas oli üks tääk tema, Serjoža oma.

Leszczyński maja väraval ripub valge kartongist silt. Sellel seisab lühidalt: „Revkom“.

Kõrval on tuline plakat. Otse lugeja rinda on suunatud puna-
väelase sõrm ja silmad. Ja allkiri:

„Sina astusid Punaarmee.“

Öösel olid diviisi poliitilise osakonna töölised need tummad agiteerijad üles kleepinud. Siinsamas oli revolutsioonikomitee üleskutse kogu Šepetovka linna töötavale rahvale:

„Seltsimehed! Proletaarsed väed vallutasid linna. Taas on pandud kehtima nõukogude võim. Kutsume elanikke säilitama rahu. Verised rüüstajad on minema kihutatud, aga et nad enam kunagi tagasi ei tuleks, et neid lõplikult hävitada, selleks astuge Punaarmee ridadesse. Toetage kogu jõust töötava rahva võimu. Sõjaline võim linnas kuulub garnisoniülemale. Tsiiviilvõim — revolutsioonilisele komiteele.

Revolutsioonikomitee esimees Dolinnik.“

Leszczynski majja olid ilmunud uued inimesed. Sõna „seltsimees“, mille eest alles eile maksti eluga, kõlas praegu igal sammul. Kirjeldamatult erutav sõna „seltsimees“!

Dolinnik unustas une ja puhkuse.

Puusepp korraldas revolutsioonilist võimu.

Suvila väikese toa uksele ripub tükike paberit. Sellele on pliiatiga kirjutatud: „Parteikomitee“. Siin tegutseb seltsimees Ignatjeva, rahulik, kindlameelne naine. Temale ja Dolinnikule tegi diviisi poliitiline osakond ülesandeks nõukogude võimu organite organiseerimise.

Möödus päev, ja juba istuvad laudade ümber kaastöölised, klõbiseb kirjutusmasin, on organiseeritud toitluskomissariaat. Komisariiks on Tõžitski — liikuv, närvlik mees. Tõžitski töötas suhkruvabrikus mehaaniku abilisena. Poolaka visadusega hakkas ta kohe pärast nõukogude võimu kindlustamise esimesi päevi purustama vabriku administratsiooni aristokraatlikke tippe, kes varjasid endid oma salavihas bolševikkude vastu.

Vabriku koosolekul ägedalt rusikaga vastu kõnetooli äärt põrutades pildus ta ümberseisvaile tööliliste poola keeles karme, leppimatuid sõnu.

„Lõpetatud,“ kõneles ta, „mis oli, seda enam ei saa olema. Küllalt on meie isad ja oleme ka meie ise kogu oma eluaja Potocki heaks töötanud. Oleme ehitanud neile losse, selle eest aga kõrgeaulik krahv andis meile täpselt nõnda palju, et me tööl nälga ei kärvanud.

Kui palju aastaid lasevad krahvid Potockid ja vürstid Sanguszkid meie küürul liugu? Kas on vähe meie hulgas neid, — poolakaid, töölisi, keda Potocki ikkes hoidis, samuti venelasi ja ukrainlasi? Ja nüüd liiguvad nende tööliliste hulgas krahvi teenrite poolt lendulastud kuuldused, et nõukogude võim pigistab nad kõik raudsesse rusikasse.

See on alatu laim, seltsimehed. Veel kunagi pole mitmesuguste rahvuste töölised omanud niisuguseid vabadusi nagu nüüd.

Kõik proletaarlased on vennad, aga panisid juba pigistame, selles olge kindlad.“ Ta käsi joonestab kaare ja langeb uuesti kõnetooli barjäärile. „Aga kes on meid jaganud rahvaiks, kes sunnib meid valama vendade verd? Kuningad ja aadlikud saatsid juba ammusist ajast poola talupoegi türklaste peale, ja alati on üks rahvas rünnanud ja purustanud teist — kui palju rahvast on hävitatud, milliseid õnnetusi aset leidnud! Ja kellele oli seda vaja, kas meile? Aga varsti see kõik lõpeb! On saabunud nende

ilgete madude lõpp. Bolševikud heitsid kogu maailma kodanlastele hirmuäratavad sõnad: „Kõigi maade proletaarlased, ühinege!“ Vaat, selles on meie pääs, meie lootus õnnelikule elule, et tööline oleks töölisele vennaks. Seltsimehed, astuge kommunistlikku parteisse!

Tuleb ka Poola vabariik, ainult nõukogude vabariik, ilma Potockiteta, kelle me hävitame juurteni, Nõukogude Poolas aga hakkame ise peremeesteks. Kes meist ei tunneks Bronik Ptaszinski? Selle mehe on revolutsioonikomitee nimetanud meie vabriku komissariks. „Kes polnud miski, saab kõigeaks.“ Ka meie pidupäev saabub, seltsimehed, ainult ärge kuulake neid peidetud usse! Ja kui meie töolis-usaldus võidab, siis organiseerime kõigi rahvaste vendluse kogu maailmas!“

Vaclav ütles need uued sõnad oma lihtsa töölise südame sügavusest.

Kui ta kõnetoolist maha astus, saatis noorsugu teda poolehoiuhüüetega. Ainult vanemad kartsid endid väljendada. Kes teab? Võib-olla homme bolševikud taganevad, ja siis tuleb maksta iga sõna eest. Kui ei satu võlla, siis vähemasti on kindel, et sind aetakse vabrikust minema.

Hariduskomissar — kõhnavõitu, sihvakas õpetaja Tšernopõski. Tema on esialgu ainus kohalikust õpetajaskonnast, kes hoidub bolševikkude poole. Revolutsioonikomitee vastu on paigutatud erfülesannetega rood. Tema punaarmeelased peavad revolutsioonikomitees valvet. Õhtul seisab aias, sissekäigu ees valvas „maksim“ usslindiga, mis roomab vastuvõtjasse. Kuulipilduja kõrval kaks meest vintpüssidega.

Seltsimees Ignatjeva läheb parajasti revolutsioonikomiteesse. Nooruke punaarmeelane äratav ta tähelepanu ja ta küsib:

„Kui vana olete, seltsimees?“

„Sain seitseteist.“

„Olete kohalik?“

Punaarmeelane naeratab.

„Jah, astusin sõjaväkke alles üleile võitluse ajal.“

Ignatjeva silmitseb teda teraselt.

„Kes on teie isa?“

„Masinisti abi.“

Aiavärvast astub sisse Dolinnik kellegi sõjaväelasega. Ignatjeva, pöördudes tema poole, räägib:

„Vaadake, leidsin ka kommunistlike noorte rajoonikomitee peamehe, ta on kohalik.“

Dolinnik heitis Sergeile kiire pilgu.

„Kelle poeg?“

„Ah, Zahhari poeg! Mis siis, jah, muudkui hakka noori kerima.“

Serjoža vaatas neile imestades otsa.

„Ja mis saab roodust?“

Juba astmeist üles rutates heitis Dolinnik:

„Küll me selle eest hoolitseme.“

Teise päeva õhtuks oli Ukraina Kommunistliku Noorsooühingu komitee loodud.

Uus elu tungis sisse ootamatult ja ruttu. Ta täitis Serjoža täielikult. Haaras ta oma keerisesse. Serjoža unustas perekonna, kuigi see oli kusagil üsna lähedal.

Tema, Serjoža Bružžak, — bolševik. Ja kümnendat korda tõmbas ta taskust välja valge pabeririba, kuhu ÜK(b)P blanketile oli kirjutatud, et tema, Serjoža, on kommunistlik noor ja komitee sekretär. Ja kui keegi oleks mõelnudki selles kahelda, siis rippus tal pluusil rihma küljes purjeriidest kodutehtud taskus aukartustäratav „manlihher“, kalli Pavka kink. See on kõige veenvam mandaat. Kui kahju, et Pavlušat pole siin!

Tervete päevade kaupa jooksis Serjoža, täites revolutsioonikomitee ülesandeid. Ka praegu ootab Ignatjeva teda. Nad sõidavad jaama, diviisi poliitilisse osakonda, kust revolutsioonikomiteele antakse kirjandust ja ajalehti. Ta jookseb ruttu välja tänavale.

Poliitilise osakonna tööline ootab neid revolutsioonikomitee värava juures automasinaga.

Jaam on kaugel. Jaamas seisis vaguneis Nõukogude Ukraina esimese diviisi staap ja poliitiline osakond. Ignatjeva kasutab sõitu Serjoža küsitlemiseks.

„Mida oled oma alal teinud? Kas löid organisatsiooni? Sa pead oma sõprade, töölistaste hulgas agiteerima. Lähemal ajal on vaja kokku lüüa kommunistlike noorte rühm. Homme koostame ja trükime Kommunistliku Noorsooühingu üleskutse. Siis kogume noorsoo teatrisse ja korraldame miitingu; muide, tutvustan sind diviisi poliitilises osakonnas seltsimees Ustinovitšiga. Arvan, tema töötab noorte hulgas.“

Ustinovitš oli kaheksateistkümne-aastane tütarlaps, lõigatud tumedate juustega, uuevõitu khakivärvilises pluusis, mida kitsas rihmake talje ümber hoidis. Serjoža kuulis temalt väga palju uut ja sai lubaduse, et Ustinovitš teda tema töös aitab. Lahkumisel

andis tütarlaps talle kaasa paki raamatuid ja veel ühe väikese raamatukese — Kommunistliku Noorsooühingu programmi ja põhikirja.

Hilja õhtul jõudsid nad tagasi revolutsioonikomiteesse. Aias ootas Valja. Etteheidete-valinguga sööstis ta venna juurde:

„Kas sul häbi pole? Kas oled kodust üsna loobunud? Ema nutab sinu pärast iga päev, isa vihastab. Tuleb skandaal.“

„Midagi ei tule, Valja. Mul pole aega koju minna. Ausõna, pole aega. Ka täna ma ei tule. Aga sinuga pean ma rääkima. Lähme minu tuppa.“

Valja ei tundnud venda äragi. Ta oli täiesti muutunud. Näis, nagu oleks ta elektriga laetud. Olles õe toolile istuma pannud, algas Serjoža kohe, ilma põikluseta:

„Asi on niisugune. Astu kommunistlike noorte ühingusse. Ei saa aru? Kommunistlikku Noorsooühingusse. Olen selles asjas esimeheks. Ei usu? Noh, säh loel!“

Valja luges läbi ja vaatas segaselt vennale.

„Mis ma kommunistlike noorte ühingus teen?“

Serjoža laotas käsi.

„Mis? Pole midagi teha? Kullake! Mina juba ei maga ööde kaupa. Agitatsioonile tarvis hing sisse ajada. Ignatjeva ütleb: kogume kõik teatrisse ja kõneleme nõukogude võimust. Ja mina pidavat esinema kõnega, ütleb. Arvan siiski, et see oleks asjatu, sest mina, mõistagi, ei tea, kuidas seda teha. Ja kukun sisse, nii öelda. Noh, nii siis, ütle nüüd, kuidas jääb kommunistlike noortega?“

„Ma ei tea. Ema saab siis üsna vihaseks.“

„Sina ära emast hooli, Valja,“ vastas Serjoža. „Tema ei saa sellest aru. Tema vaid vaatab, et ta lapsed tema juures oleksid. Nõukogude võimu vastu ei ole tal midagi. Vastuoksa, ta tunneb sellele kaasa. Ta tahab aga, et rindel võitleksid teised, mitte tema pojad. Aga kas see on õiglane? Kas mäletad, kuidas Žuhrai meile jutustas? Vaata Pavkat — tema ei hoolinud emast. Aga nüüd oleme saanud õiguse maailmas elada, nagu elama peab. Kuidas on, Valjuša, kas sa tõesti keeldud? Kui hea oleks, kui sa nõustuksid! Sina töötaksid tüdrukutega, mina poistega. Selle punapäise kuradikese Klimka võtan juba täna käsile. Noh, kuidas on, Valja, kas liitud või ei? Vaata, mul on siin selle kohta raamatuke.“

Ta võttis selle taskust ja andis temale. Vennalt silmi võtmata küsis Valja tasa:

„Aga mis saab siis, kui tulevad jällegi petljuralased?“

Serjoža mõtles esmakordselt selle küsimuse üle järele. „Mina muidugi lähen teistega ära. Aga mis saab sinust? Ema on siis tõesti õnnetu.“ Ta vaikus.

„Sa pane mind kirja, Serjoža, nii et ema ei teaks, ja et üldse keegi ei teaks peale sinu ja minu. Aitan teid igas asjas, nõnda on parem.“

„Õige, Valja.“

Ignatjeva astus tuppa.

„See on minu õeke, seltsimees Ignatjeva, Valja. Mul oli temaga läbirääkimine idee suhtes. Ta on täitsa kohane, aga, mõistate, ema on meil tõsine. Kas võib teda vastu võtta nõnda, et keegi sellest midagi ei teaks? Ütleme, meil tuleb taganeda, siis mina muidugi võtan püssi ja lähen kaasa, aga temal on emast kahju.“

Ignatjeva istus laua äärel ja kuulas teda tähelepanelikult.

„Hästi. Nõnda on parem.“

Teater on täis kiilunud jutukat noorsugu, kelle siia kokku kutsusid üleslöödud eelseisva miitingu kuulutused. Mängib suhkruvabriku tööliste puhkpillide-orkester. Kõige enam on saalis õpilasi — nais- ja meesgümnaasiaste, kõrgema algkooli õpilasi.

Neid kõiki pole siia ahvatlenud niivõrra miiting kui näitemäng.

Viimaks tõsisis eesriie, ja kõrgendile ilmus maakonnast vastsaabunud maakonnakomitee sekretär.

Väike, kõhn ja terava ninakesega, köitis ta kõigi tähelepanu. Ta kõnet kuulati suure huviga. Ta kõneles kogu maad haaranud võitlusest ja kutsus noorsugu ühinema kommunistliku partei ümber. Ta kõneles nagu tõeline oraator, ta kõnes oli liiga palju selliseid sõnu nagu „ortodokssed marksistid“, „sotsiaalšovinism“ jne., milliseid kuulajad muidugi ei mõistnud. Kui ta lõpetas, avaldati talle valjusti kiitust. Ta andis sõna Serjožale ja sõitis ära.

Juhtus, mida Serjoža oli kartnud. Kõneest ei saanud asja. „Mida kõnelda, millest?“ piinles ta, otsides sõnu ja neid mitte leides.

Ignatjeva päästis ta välja, sosistades laua tagant:

„Kõnele raku organiseerimisest.“

Serjoža siirdus praktilistele ettevõtetele.

„Olete juba kõik kuulnud, seltsimehed. Nüüd peame asutama raku. Kes teist toetab seda ettepanekut?“

Saalis jäi vaikseks.

Ustinovitš tuli talle appi. Ta hakkas kuulajaile jutustama noorsoo organiseerimisest Moskvast. Serjoža seisis kohmetult kõrval.

Teda ärritas niisugune suhtumine raku organiseerimisse ja ta vaatas ebasõbralikult saali. Ustinovitši ei kuulatud tähelepanelikult. Zalivanov sosistas midagi Liisa Suhharkole ja vaatas põlglikult Ustinovitšile. Esimeses reas istusid omavahel juteldes vanemate klasside naisgümnaasiastid, puuderdatud ninakestega ja kavalalt kõrvalenoolivate silmakestega. Lava sissekäigu juures nurgas seisis rühm noori punaarmeeelasi. Nende hulgas nägi Serjoža tuttavat noort kuulipildurit. Ta istus rambi äärel, nihutas end rahutult siia ja sinna ja vaatas vihaselt toredasti riietunud Liisa Suhharkole ja Anna Admovskajale. Need jutlesid ilma iga-suguse piinlikkuseeta oma kavaleridega.

Tundes, et teda ei kuulata, lõpetas Ustinovitš ruttu oma kõne ja loovutas koha Ignatjevale. Ignatjeva rahulik kõne pani kuulajad vaikima.

„Seltsimehed noorsugu,“ kõneles ta, „igaüks teist võib kõige selle üle järele mõelda, mis ta siin kuulis, ja ma olen veendunud, et teie hulgas leidub seltsimehi, kes revolutsioonist võtavad osa aktiivselt, aga mitte pealtvaatajatena. Uksed on teile avatud, keegi ei pea teid kinni peale teie endi. Tahame, et te ise endid väljendaksite. Kutsume soovijaid üles seda tegema.“

Saalis tekkis uuesti vaikus. Siis aga kostis tagumistest ridadest hääli:

„Mina tahan kõnelda!“

Ja lava juurde trügis karupoega meenutav, pisut kõõrdi vaata-vate silmadega Miša Levštukov.

„Kui asi nõnda, siis peab bolševikke toetama, mina ei keeldu. Serjoža tunneb mind. Kirjutan end kommunistlike noorte ühin-gusse.“

Serjoža naeratas rõõmsalt.

„Näete, seltsimehed!“ kargas ta kohe keset lava. „Ma ju ütlesin, vaat Miška — meie poiss, sest et ta isa oli rööpaseadja, vagun litsus ta puruks, sellepärast ei saanud ka Miša haridust. Aga meie asjast sai ta kohe aru, kuigi pole gümnaasiumi lõpetanud.“

Saalist kostis kära ja hüüdeid. Sõna palus gümnaasiast Okušev, apteekri poeg, hoolikalt kähardatud juuksetukaga. Pluusi kohendas algas ta:

„Vabandage, seltsimehed. Ma ei saa aru, mida meilt tahetakse. Et tegeleksime poliitikaga? Aga millal me õpime? Peame ju

gümnaasiumi lõpetama. Iseasi oleks, kui loodaks mingi spordiühing, klubi, kus võiks koos käia ja lugeda. Aga poliitikaga tegelda ja lasta end hiljem selle eest võlla tõmmata! Vabandage. Mõtlen, et sellega ei nõustu keegi.“

Saalis kostis naeru. Okušev kargas lavalt maha ja istus. Tema kohale asus noor kuulipildur. Vihaselt tõmbas ta mütsi laubale, silmitses tigidate pilkudega ridu ja kisendas siis:

„Naerate, roomajad?“

Ta silmad — nagu kaks põlevat sütt. Õhku sügavasti sisse tõmmates ja vihast üleni värisedes hakkas ta kõnelema:

„Minu nimi — Žarki Ivan. Ma ei ole tundnud ei oma isa ega ema, olin kodutu; vedelesin kerjusena aedade all. Nälgisin ega olnud mul peavarju. Oli koeraelu, mitte nagu teil, memmepoegadel. Aga siis tuli nõukogude võim, punaarmeelased korjasid mu üles. Mind lapsendas terve rühm, pani mulle riided selga ja jalatsid jalga, õpetas mind kirjutama ja lugema, ja mis kõige tähtsam, andis mulle inimese mõiste. Muutusin nende läbi bolševikuks ja jään selleks surmani. Tean hästi, mille eest käib võitlus: meie, vaeste eest, töolisvõimu eest. Näe, teie hirnute siin nagu täkud, aga seda te ei tea, et linna alla jäi lebama kakssada seltsimeest, hukkus igaveseks...“ Žarki hääel helises nagu pingutatud mänguriistakeel. „Andsid järele mõtlemata oma elu meie õnne eest, meie asja eest... Kogu maal, kõigil rinnetel hukuvad inimesed, teie siin aga sel ajal keerutasite karusselli. Teie pöördute, vaat, nende poole, seltsimehed,“ pöördus ta korraga presiidiumi laua poole, „vaat, nende poole,“ osutas ta sõrmega saali, „kas nemad sellest midagi mõistavad? Ei! Täissõonust ei saa näljasele seltsimeest. Siin leidus ainult üks, ja seepärast, et ta on vaene, orb. Tuleme toime ka ilma teieta,“ hüüdis ta vihasele koosolekule, „meie ei hakka paluma, mis kuradit meil nendega asja!“ Niisuguseid võib ainult kuulipildujaga läbi õmmelda,“ kisendas ta hingeldades viimased sõnad ja suundus lavalt alla, joostes ukse juurde, ilma et ta oleks kellelegi vaadanud.

Presiidiumist ei jäänud keegi järgnevale piduõhtule. Teel revolutsioonikomiteesse ütles Serjoža kibestunult:

„Vaata, milline skandaal sellest tuli! Žarkil on õigus. Ei tulnud meil midagi välja nende gümnaasiastidega. Ainult vihas-tada sai.“

„Pole midagi imestada,“ katkestas teda Ignatjeva, „proletaarset noorsugu siin peaaegu polegi. Sest enamik on kas väikekodan-

lus või linna intelligents, majaomanikud. Peab töötama tööliste hulgas. Toetu pigem saeveskile ja suhkruvabrikule. Aga miitingust on siiski kasu. Õpilaste hulgas leidub häid seltsimehi.“

Ustinovitš toetas Ignatjevat:

„Meie ülesanne, Serjoža, on meie ideid, meie loosungeid väsimatult igäihe pähe taguda. Partei hakkab pöörama kõigi töötajate tähelepanu igale uuele sündmusele. Me korraldame terve rea miitinguid, nõupidamisi, kokkutulekuid. Diviisi poliitiline osakond jaamas avab suviteatri. Neil päevil saabub agitatsioonirong, ja me arendame oma tegevust täies ulatuses. Pidage mees, mis Lenin ütles: Meie ei võida, kui me ei tõmba võitlusse miljonilisi töötajate masse.“

Hilja õhtul saatis Sergei Ustinovitši jaama. Lahkudes surus ta tugevasti tema kätt, hoides seda sekundi jooksul omas. Ustinovitš naeratas vaevaltmärgatavalt.

Linna tagasi pöördudes läks Sergei omaste poole.

Vaikides, vastu kõnelemata talus Serjoža ema rünnakud. Kui aga isa välja astus, muutus Serjoža ise aktiivseks ja Zahhar Vassiljevitš jäi kohe kimpu.

„Kuule, ätt, kui te sakslaste juures streikisite ja veduril tunni-mehe tapsite, kas sa siis mõtlesid perekonnale? Mõtlesid. Aga siiski läksid, sest su töölise sisetunne sundis. Aga ka mina mõtlesin perekonnale. Mõistan, et kui me taganeme, siis hakatakse teid minu pärast taga kiusama. Kui me aga võidame, on meil selle eest võim. Aga kodus istuda ma ei saa. Sina, ätt, saad sellest ise väga hästi aru. Milleks siis kogu see jant? Töötan õige asja eest, sina peaksid mind toetama, aitama, aga sina teed skandaali. Tead, ätt, lepime ära, siis lakkab ka ema minu peale kisedamast.“ Lahkelt naeratades vaatas ta oma puhaste sinisilmadega isale, olles veendunud, et tal on õigus.

Zahhar Vassiljevitš nihutas end pingil rahutult siia ja sinna ja näitas tihedate vurrude ja ajamata habeme pilu vahelt naeratades oma kollakaid hambaid.

„Vajutad mu sisetundele, kelm? Mõtled, et kui oled revolvri vööle kinnitanud, siis ma sind rihmaga ei küta?“

Aga ta hääles ei olnud ähvardust. Kohmetult, sirutades pojale otsustavalt oma pahkliku käre, lisas ta tükakstehtult:

„Lase käia, Serjožka, kui oled juba tõusul, siis ma pidurdama ei hakka: ainult ära võõrdu meist, tule vahel vaatama.“

4. Žitomiri vallutamine.

Pärast mõningaid lühikesi ägedaid võitlusi murdis Budjonnõi 1. ratsavägi viiendal juunil 1920. aastal läbi kolmanda ja neljanda Poola armee vahekojal, purustas talle tee sulgenud kindral Savitski ratsabrigaadi ja liikus edasi Ružini poole.

Läbimurde likvideerimiseks lõi Poola ülemjuhatus palavikulise kiirusega löögirühma. Viis soomustatud lüliktanki, mis olid parajasti Pogrebištše jaamas platvormilt maha võetud, ruttasid võitluskohale.

Ratsaarmee aga läks käärus ümber Zarudnitsõ, kust löök katseti anda, ja leidis end Poola vägede selja taga.

1. ratsaarmee kannul sööstis võitlusse kindral Kornitski diviis. Temale oli kästud rünnata selja tagant esimest ratsaarmeed, kes Poola väejuhatus arvates pidi tungima poolakate tagala kõige tähtsamasse strateegilisse punkti — Kazatini. Aga see ei kergendanud valgepoolakate seisundit. Kuigi nad teisel päeval täitsid rindesse murtud lünga ja taas sulgesid rinde ratsaarmee taga, jäi selle selja taha võimas ratsakollektiiv, kes, hävitades vastase seljatangused tugipunktid, pidi tungima poolakate Kiievi grupi peale. Edasi tungides hävitasid ratsadiviisid teel väikesed raudteesillad ja purustasid raudteed, et võtta poolakailt taganemisteed.

Olles saanud vangidelt teateid, et Žitomiris asub armee staap — tõeliselt oli seal isegi rindestaap —, otsustas ratsaarmee komandör haarata tähtsad raudteesõlmed ja administratiivsed keskused — Žitomiri ja Berditševi. Seitsemenda juuni koidikul kihutas neljas ratsaväediviis juba Žitomiri peale.

Ühes eskadronis ratsutas parema tiiva mehena hukkunud Kuljabko asemel Kortšagin. Eskadroni võeti ta võitlejate ühisel palvel, kes ei soovinud nii oivalist harmoonikamängijat enam ära lasta.

Lehvikukujuliselt hargnesid nad Žitomiri ümber, ilma et oleksid tuliseid hobuseid peatanud; hõbedaselt välkusid nende mõõgad päikese paistel.

Maa oigas, hobused hingeldasid, võitlejad tõusid jalustes püsti.

Ruttu-ruttu jooksis maa nende jalgade all. Ja suur, aedadega linn ruttas diviisile vastu. Olles läbi ratsutanud esimestest aedadest, tungisid nad keskusse, ja hirmus, õudne nagu surm „anna!“ vapustas õhku.

Hämmastunud poolakad ei osutanud peaaegu mingit vastupanu. Kohalik garnison purustati.

Kummardunud hobuse kaela kohale, lendas Kortšagin edasi. Tema kõrval ratsutas Toptalo mustal, peente jalgadega hobusel.

Otse Paveli silme all löi uljas budjonnõilane halastamatu hoo- biga maha poola leegionäri, kellele ei jäänud aega püssi palgesse panna.

Krigisesed tagusid rautatud kabjad tänavakividele. Ja kor- raga — ristteel kuulipilduja, otse keset teed, ja kuulipilduja ko- hale on kummardunud kolm meest helesinistes mundrites ja neli- nurksetes poola rahvumütsides. Neljas, kelle kaelusel lookles kuld- nöör, heitis ratsutajaid nähes käe mauseriga ette.

Ei Toptalo ega Pavel suutnud hobuseid peatada, vaid sööstis otse surma küünte vahele — kuulipilduja peale. Ohvitser tulistas Kortšaginit... Mööda... Nagu varblane siristas kuul põse juures ja, hobuse rinnaga ümber paisatud, kukkus leitnant selili maha, lüües pea kivi vastu.

Samal sekundil hakkas kuulipilduja kärkima, metsikult ja pa- lavikuliselt rutates. Ja Toptalo langes ühes mustaga, nõelatuna kümnest kimalasest.

Hirmunult norsates ajas Paveli hobune end tagumistele jalga- dele ja viis ratsaniku järsu hüppega üle langenute otse kuulipil- duja juures olevaile inimestele, ja õhus sädemetaolist kaart tehes tungis mõök helesinisesse mütsiruutu.

Uuesti paiskus mõök õhku, et vuhiseda alla teisele peale. Tu- line hobune aga kargas kõrvale.

Nagu pöörane mäestikujõgi sööstis eskadron ristteele, ja küm- ned mõõgad hakkasid õhus välkuma.

Tõlkinud Marie Pedajas.

VLADIMIR MAJAKOVSKI

(1846—1930).

Vladimir Iljitš!

Ma tean —
mitte hiiud
revolutsiooni ei päästa voogu.
Muinasjutt kangelasist —
on intelligentsi jamps!
Kuid kes suudab
köita mu hoogu,
et laulus kiita me Iljitšit?
Ajuta jalad — on lollus.
Ajuta
pole kätel tööd.
Viskles
sinna-tänna
maailma peata keha.
Meid
tapale müüdi.
Sõja tõsteti kisa.
Siis
maailma kohale
kerkis Lenin
mõõtmatu peaga.
Ja mandrid
evisid teljed.
Iga küsimus — lihtne.
Ja selgus
kaoses
kaks
ilma
me ees.

Üks —
sigadus sigadusel.
Ja teine —
võitmatult kaljune —
liitis miljonid, tuhanded.
Sai
lihaste mäeks.
Nüüd
ei lase me mööda.
Me teame, mis teha!
Teavad jalad,
kelle
laipadel
käia neil.
Pole paika ei kahtlustel, kiunul.
Maha tigusus — „oodakem
veel!“
Teavad käed,
neil keda
katta tinase vihmaga.
Kahjutulede suitsuses ilmas,
kõikjal,
kus rahvas on tuhas,
sööstab
mürsuna
nimi:
Lenin!
Lenin!
Lenin!

Ega siin
pole värsside-lehviku
õrna mugavusteenet —
ma
Leninis
kiidan
maailma veenet,

ja enese ka.
Ei ma kõlbaks poeediks,
kui seda
ei laulaks —
viisnurksetes tähtedes taevas,
hiigellaotuses ÜK(b)P.

Tõlkinud H. Haberman.

Nõukogude pass

Kui hunt sind
näriksin,
bürokratism.
Ei austust
mandaatidele.
Käi kõigi
sortside juurde,
mis-
tahes sa paber.
Kuid selle . . .
Piki kajuteid
ja kupeesid,
ma näen,
käib härrandlik
ametnik.
Kuna ta
saab kõigilt passid,
ka mina säen
käes
valmis raamatu punava.
On mõnele passile —
muigav huul,
ja teistele —
suhe, et sülitada.
Pass, näiteks,
see võetakse,
austus suul,
kus inglise
lõvisid külitab.

Silm söövalt
 onule säetakse
 ning kummardus
 risti ja põiki,
 nii otsekui
 jootraha võetakse
 ameerika
 passid kõik.
 Kui sokk
 vahiks
 kuulutustulba ees, —
 kaeb poolaka
 passi politseimees
 oma ahta
 elevantliku püsiga —
 geograafiline
 mis uudis see,
 kust pärit — kui tahaks küsida,
 ja pöörmata oma
 pea kapsapead
 ja tundmata
 tundeid
 mingeid,
 nii võetakse
 passid
 taanlastelt seal
 ja igalt muult
 rootsi
 hingelt.
 Ja järsku
 kõverdab
 härral
 suu
 kui mingi
 kõrvetus paha.
 See
 härra ametnik
 võtab ju
 mu
 passi, mis punases nahas.

Ma võtan
 laiast taskust ta
duplikaadina
 kalleima liigi.
Te lugege
 kadedalt, —
 kodanik
 ma
Nõukogude võimsa riigi.

Tõlkinud Jaan Kärner.

Kõnelus luulest finantsinspektoriga

Kodanik finantsinspektor!
 Vabandust, et tülitan.
Tänan teid...
 mistarvis seda!...
 seistagi on hea...
Mul on teile
 küsimus,
 mis tavalisest tülikam:
luuletaja
 asendist
 tööraha seas.
Täpselt
 nagu vürtspoekamp,
 kes lõikab ja laastab,
seisan siin te ees —
 ei jäänd karistus serveerimata:
viissada rubla
 pean maksma
 poolest aastast
ja kakskümmend viis,
 sest et tulud deklareerimata.
Töö on mul ju
 töö,
 mis muust tööst
 ei erine.

Vaadake,
 kui palju mul seal summasid sees,
 kui suur
 minu tootluses
 kahju — otse verine,
 ja mida tuleb maksta
 materjali eest.

Te muidugi
 tunnete nii-nimetet „riime“.

Ütleme,
 et rida
 lõpeb sõnaga
 „maa“:

kui taas
 sama silbiarvu
 puhtalt ritta viime,
 tuleb panna lõppu
 mingi
 „tamtaramtaa“.

Teie keeli
 riim,
 see on veksel:
 „Diskonteerida!“

tuleb äkki käsk.
 Ja mälu, vilund ori,
 uurib kohe läbi
 kõik sufiksitate seeriad,
 käänamiste,
 pööramiste
 tühjund kassat sorib.

Pistad sõna värssi,
 et see kuulekana
 rea külge liituks —
 see praguneb ja naksab.

Kodanik finantsinspektor,
 tõesti,
 luuletama
 suutlik on vaid see,
 kes sõnast hingehinda maksab.

Meie keeli
 riim
 on tünn
 täis nitroglütseriini,
 rida on süütenöör,
 see suitseb,
 see köeb,
 põleb lõpuni,
 ning siis, nagu määratust miinist
 virutatult,
 stroofina
 linn laotusse lööb.
 Kust saada riim,
 nõnda tabav ja uus,
 et see kohe surmab, kui vajutad triklit?
 Vahest on säilind
 riismeid viis või kuus
 veel Venetsueelas
 sellest kauba-artiklist.
 Tuleb teha
 troopidesse, poolusele
 retk,
 takerduñ avanssidesse,
 enam ei saa jalule.
 Arvestage sõidupilet —
 mõelge vaid hetk!
 Luule
 on sama kui raadiumisaak:
 aastase higi eest
 vaid grammike saaki.
 Selleks,
 et ainukese sõnakese saaks,
 uuri tuhat tonni
 toorest sõnade-maaki.
 Aga
 kui tuhastav
 neil sõnadel lõõm,
 kui võrrelda toorsõna
 armetut küdemist!
 Õhutav energia
 neist mühama lööb,

tuhat aastat
 läbi voolab
 miljoneist südameist.
 Poeedi ja poeedi vahel
 vahe küll suur.
 Mõni on kui mustkunstnik,
 käsi nii käbe!
 Endal
 ja teistel
 kisub värsikesi suust,
 kisub neid,
 kisub
 ja puhata ei läbe.
 Lüürilist kastaati
 ma ei maini, seda laiska — mis
 viga tal?
 Meeleldi
 teiselt näppab rea.
 Ses näen
 ainult tavalist
 vargust ja raiskamist
 nüüdisaja paljude varguste seas.
 Luule,
 millest publik
 täis vaimustust ulub,
 rodu aplodeeritavaid
 oode, poeme,
 sõidul ajaloosse
 saab tasa reisikulud
 sellest vaid,
 mis meie,
 me paar-kolm meistrit, teeme.
 Lauasoola
 sööd terve puuda,
 nagu räägitakse,
 mitusada suitsu
 tõmbad ära, nii et raevud, et
 võrratu sõna-aare
 välja tuua
 jäägita
 inimhinge sügavaist arteesiakaevudest.

Kohe palun tulumaks alandada!
 Nulliratas maha, sest õigus on mu poolt:
 rubla üheksakümmend maksab suitsusada,
 rubla kuuskümmend lauasool.
 Küsimusi täis te ankeet, kõik täpselt vaetud:
 Kas ametreise oli? Ei olnud ametreise?
 Kümmeaasta Pegasust mul varsti surnuks aetud
 kümne aasta jooksul — mul polnud paigalseise.
 Ka mu teenijate, mu varanduse suhtes
 paluks teid arusaamist veidike treenida;
 kust teate, et ma pole üks rahva ülemjuhte,
 ning ühtlasi rahvahulga andunuim teenija?
 Mu hääl on klassi hääl ja poeet on proleet,
 sulg liigub klassi rütmis
 iga tund ja viiv.
 Kuid hingemasin kulub, on varsti läbi peet,
 siis öeldakse: Vennas, su koht on arhiiv.
 Juba jahtumas arm, vähem julgust on toonides,

Jään teie võlgnikuks,
Bagdadi pilvitu taevastik,
Broadway ilutulestik,
ääreta, rajata
Jaapani õilmestik,
võimas punalaevastik,
kõige võlgnikuks,
millest
veel värss pole pajatand.

Kuid milleks
üldse tahta,
mis käib üle jõu?

Olla riimide-rütmide
lökkaja-lökkija?
Poedi sõnus kord
teid ootab ülestõus
ja surematus,
kodanik-kantseleiskükkija.

Kui huvitub tulevik
kord me ajasektorist,
siis rulligu vaid lahti
mu värsside lint,
et ärkaks taas see päev
ja ta finantsinspektorid,
et jälle säraks imed,
jälle haiseks tint.

Oleviku elanik, võin teile tagada
surematuse pileti
TRK-s,
palun arvestada
värsside mõju
ning jagada

Kolmesaja aasta peale
tulud, mis saan.

Kuid luuletaja võimu
ei näita vaid see,
et tulevik
teid mainib,
kuigi krimpsub nina.

Ei!
 tänasekski
 toob nii mõndagi põuet:
 toob
 embusi,
 loosungeid,
 tääke
 ja tina.
 Kodanik finantsinspektor,
 maksan kõigest viis,
 nullid tõmban arvudel
 maha —
 olen hoos!
 Tulusid
 mul õiglaselt
 arvestate siis
 vaeseimate
 talupoega, töölistega koos.
 Ent kui
 esitate väite,
 et põlv mul üpris hea,
 et korjan vaid sõnu,
 mis muu rahvas pilland,
 siis palun,
 võtke, seltsimees,
 mu täitesulepea
 ja kirjutage
 ise,
 nii et villand.

Käskkiri kunstiarmeele

Venivillemeid venib brigaade — see vana ning tüütav ring. Hei, seltsimees! Seisa barrikaadel — barrikaadeks süda ja hing. See ainult on kommunistiks, kes sillad on põletand, küps.	Küllalt sammuda, futuristid, tee tulevikku — hüpp! Meil vedurist üksi on vähe — keerab rattaid ja kaob kui nool. Laul jaama kui võtma ei lähe, on milleks siis vahelduv vool? Te võtke kõik helid, ja tulge
---	---

ja edasi lauluga!
Veel leidub tähtigi julgeid:
Er,
Ša,
Štša.
On vähe, et pükse viigitad
ja riimidest ehitad värsse.
Sovdepid armeesid ei liiguta,
kui muusik ei anna marsse.
Pootshaagiga klaverid, trummid
tiri uulitsaile nüüd, jõud!
Trumm, klaver —
ükskõik see on, kummal,
kuid olgu, et müraks
kõu.

Mis on see — tehaseis vaeva
näe nõnda, et nägu on tahmas,
ja võõrast toredust
aiva
ainult jahmunud silmega lahma.
Tõest küllalt, mis krossine, eilne.
Kõik hõõru, mis hinge on settind.
On uulitsad — pintsliid meile.
On väljakud — meie paletid.
Ajaraamatu
tuhatki külge
pole laulnud revolutsioonest.
Nüüd uulitsaile kõik tulge,
poeedid ja trummarid, hooneist!

Tõlkinud Jaan Kärner.

Ladumisele antud 6. II 1945. Trükkimisele antud 19. III 1945.
Trükiarv 2200. Trükipoognaid 4,5. MB-0164. Trükikoja tellimise nr. 263.
Trükikoda „Ühiselu“, Tallinn, Pikk tn. 42.

Rbl. 3.50

A-15673